

Jacek Wrzeński

Noże żelazne w grobach na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku w Dziekanowicach

Studia Lednickie 6, 91-124

2000

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JACEK WRZESIŃSKI
Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy

NOŻE ŻELAZNE W GROBACH NA WCZESNOŚREDNIOWIECZNYM CMENTARZYSKU W DZIEKANOWICACH

Nóż był zawsze narzędziem uniwersalnym, niezbędnym zarówno w warsztacie rzemieślnika, jak i w zwykłych zajęciach domowych czy gospodarczych, a także przydatnym jako broń (J. Kostrzewski 1968, s. 434). Te wielorakie funkcje noży nie ulegały zmianom na przestrzeni dziejów, chociaż w miarę upływu czasu i postępu technologicznego dochodziło do powstania form coraz bardziej wyspecjalizowanych, lepiej dostosowanych do bardziej zróżnicowanych czynności, zwłaszcza w wytwórczości rzemieślniczej. Nigdy jednak noże, bez względu na ich formę i surowiec, nie traciły swego uniwersalnego przeznaczenia, będąc niezbędnym narzędziem we wszystkich sferach działalności ludzkiej¹.

Nie dziwi też powszechne występowanie noży w nawarstwieniach osad wczesnośredniowiecznych. Należą one również do częstych znalezisk na cmentarzyskach z tego okresu, stanowiąc najczęściej spotykany składnik wyposażenia grobowego. Podobnie było również na przebadanym niemal w całości cmentarzysku w Dziekanowicach, stan. 22, położonym na wschodnim brzegu Jeziora Lednickiego. Od chwili odkrycia tam (w 1964 roku) pierwszego pochówka do 1997 roku odsłonięto 493 groby wczesnośredniowieczne, w tym 490 szkieletowych, oraz 3 puste pozbawione ludzkiego materiału kostnego. Chronologia cmentarzyska, na podstawie dotychczasowych badań, przypada na okres od około połowy XI do końca XII wieku (patrz m.in.: WSA 1 – 4, SL 4 – 5). W 303 grobach wystąpiło wyposażenie w liczbie 622 przedmiotów, wśród których noże są reprezentowane przez 207 okazów. Niniejsze opracowanie dotyczy jedynie 184 egzemplarzy pochodzących ze 179 grobów, pozostałe — tkwiące w pochewkach skórzanych (a w jednym przypadku w pochewce drewnianej) z brązowymi ozdobnymi okuciami — będą tematem osobnej pracy.

Groby w których występują noże będące tematem niniejszego opracowania stanowią 59,1% ogółu pochówków z wyposażeniem. Na wielkopolskich cmentarzyskach wczesnośredniowiecznych odsetek grobów, gdzie zmarłym towarzyszy jedynie nóż waha się w granicach 17 – 19 % (np. Młodzikowo, Sowinki, Dziekanowice, stan. 2,

¹ Dziękuję Panu Profesorowi Władysławowi Łosińskiemu.

Dziekanowice, stan. 22), a odsetek wszystkich grobów z nożami w granicach 35 – 47 % (L. Leciejewicz, W. Łosiński 1960, J. Wrześciński 1989, A. Krzyszowski 1992, patrz też Z. Rajewski 1937). Na omawianym cmentarzysku noże występują zarówno w grobach mężczyzn, kobiet, jak i dzieci².

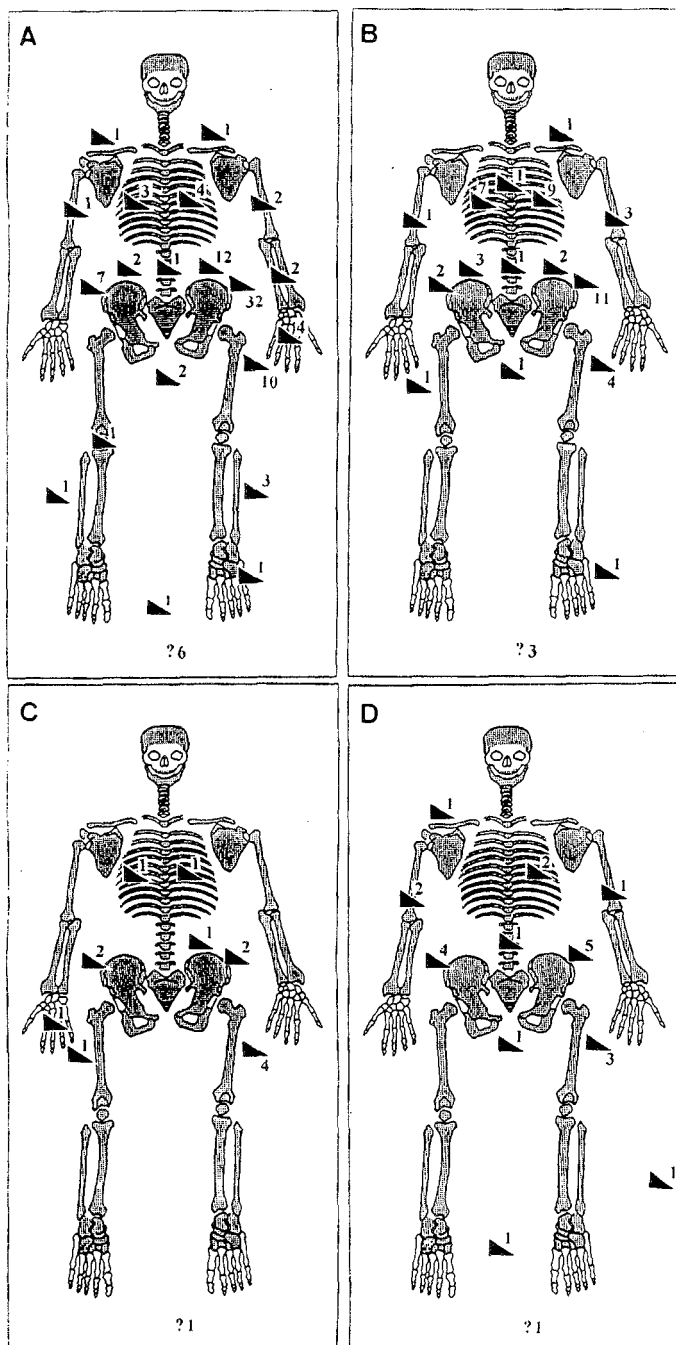
Spośród 184 noży 97 egzemplarzy (tj. 52,7% omawianych noży z grobów) znalazło się w 94 grobach mężczyzn, 51 noży (tj. 27,7% noży w grobach) w 49 grobach kobiet, 14 noży (tj. 7,6%) w grobach dzieci. Odnośnie do 22 grobów wyposażonych w noże (tj. 11,9% noży) nie ustalono płci pochowanych w nich osobników, określając za ledwie ich wiek jako *Juvenis*, *Adultus* bądź *Dorosły*. W jednym przypadku nie jest znany także wiek zmarłego (tabela 1).

Spośród odkrytych do 1997 roku grobów mężczyzn wyposażonych w nóż większość (62) zorientowana była głową na wschód (2 *Juvenis*; 24 *Adultus*; 1 *Adultus/Maturus*; 32 *Maturus*; 1 *Senilis*; 2 *Dorosły*). Jedynie 29 zmarłych mężczyzn pochowanych z nożami zostało zorientowanych głową na zachód (1 *Juvenis*; 11 *Adultus*; 2 *Adultus/Maturus*; 11 *Maturus*; 1 *Maturus/Senilis*; 2 *Senilis*). Dla 4 zmarłych nie udało określić się orientacji. Nieco częściej noże otrzymywali mężczyźni zmarli w wieku *Maturus* (45). Rzadziej mężczyźni zmarli w wieku *Adultus* (36). Z pozostałych 13 grobów mężczyzn z nożami w 3 pochowano zmarłych w wieku *Juvenis*, 4 w *Adultus/Maturus*; 1 *Maturus/Senilis*; 3 *Senilis*; 2 *Dorosły*.

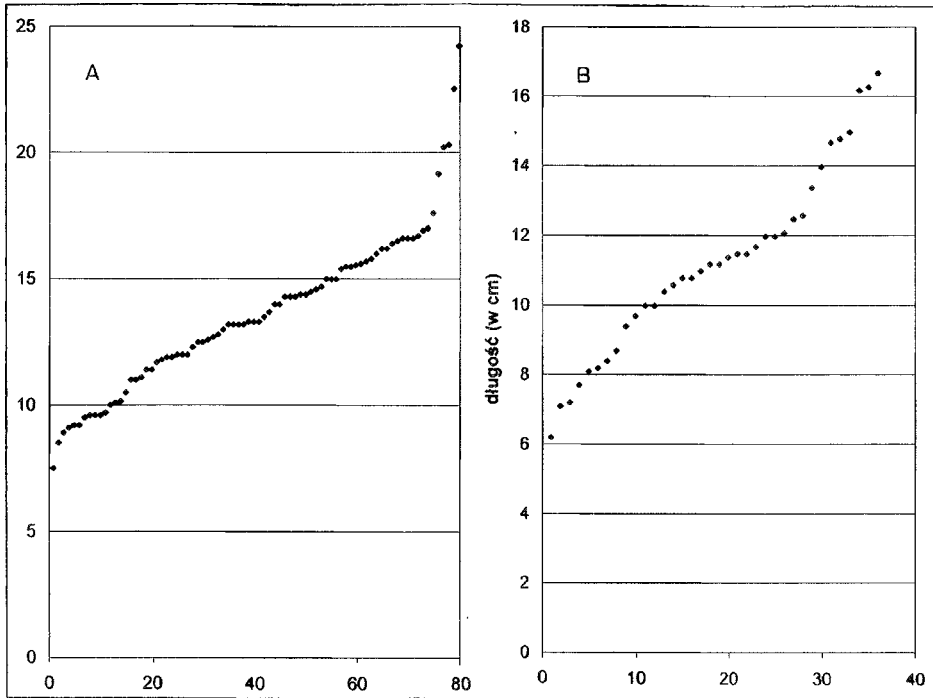
W grobach mężczyzn nóż znajdował się najczęściej po lewej stronie zmarłego (71 przypadków — 73,2%), a sporadycznie po stronie prawej (16 przypadków — 16,5%). Odnośnie do 10 przypadków (10,3%) (ze względu na stan zachowania szkieletu lub lokalizację: „w nogach” „za czaszką” czy „między udami”) nie określono miejsca ułożenia noża względem strony zmarłego (ryc. 1A). Najczęściej nóż występował na wysokości biodra zmarłego mężczyzny (39 przypadków — 40,2%), mniej licznie na wysokości jego pasa (15), lub uda (10). Rzadziej są to inne miejsca np. klatka piersiowa (7), na wysokości piszczeli (4) lub ramienia (3), bądź w dłoni (4). Sporadycznie nóż znajdował się także w stopach (2), między udami (2), oraz na wysokości kolana (1).

Noże występujące w grobach mężczyzn osiągały różną długość od 7,5 do 24,2 cm (patrz tabela 1). W przypadku 80 noży z grobów mężczyzn można było zmierzyć ich długość. Średnio wynosi ona 13,6 cm. Podzielono je na trzy kategorie długościowe (ryc. 2A). Najliczniejszą grupę stanowią noże o długości między 10 a 15 cm (44 egzemplarze). W grobach mężczyzn zmarłych w wieku *Adultus* noży tej długości wystąpiło 18, a w grobach mężczyzn zmarłych w wieku *Maturus* — 20 okazów. Z pozostałych 6 noży trzy znajdowały się w grobach mężczyzn pochowanych w wieku *Juvenis*, dwa — *Adultus/Maturus*, a jeden w grobie mężczyzny zmarłego w wieku *Senilis*. Mniej licznie występowały noże długie powyżej 15 cm — 24 egzemplarze (10 *Adultus*, 11 *Maturus*, 2 *Adultus/Maturus*, 1 *Senilis*), a najmniej noże małe o długości nie przekraczającej 10 cm — 12 egzemplarzy (3 w *Adultus*, 8 w *Maturus* i 1 w *Senilis*). Wśród noży długich znalazły się 4, których długość przekracza 20 cm (3 w grobach mężczyzn zmarłych w wieku *Maturus*, a jeden w grobie mężczyzny zmarłego w wieku

² W chwili obecnej struktura przedstawia się następująco: mężczyzn 193, kobiet 121, osobników młodocianych 26, dzieci 147, osobników o nieokreślonej płci i nieoznaczonym wieku 40.

Ryc. 1. Położenie noża względem zmarłego w grobach: mężczyzn (A), kobiet (B), dzieci (C) i osobników o nieokreślonej płci (D).

Ryc. 2. Rozkład długości noży w grobach mężczyzn (A) i kobiet (B).

Adultus). Przy zbliżonej liczebności mężczyzn z nożami, zmarłych w wieku *Adultus* (36) i w wieku *Maturus* (45) w 3 grobach *Adultus* i w 7 *Maturus* wystąpiły noże małe o długości do 10 cm. Natomiast noże powyżej 20 cm wystąpiły w jednym grobie mężczyzny zmarłego w wieku *Adultus* (82/95) oraz w trzech grobach mężczyzn zmarłych w wieku *Maturus* (4/97, 46a/97 i 31/97).

Spośród odkrytych dotąd 493 grobów w 155 wystąpił pojedynczy przedmiot będący wyposażeniem zmarłego. W omawianych grobach mężczyzn nóż najczęściej (40 przypadków) był jedynym przedmiotem towarzyszącym pochówkowi (stanowi to 26,5% ze 155 grobów). Natomiast w 54 grobach noże współwystępowały z innymi przedmiotami tworząc zespoły zabytków. Najczęściej (29) w grobie nożom towarzyszył inny pojedynczy przedmiot. Nieco rzadziej (15) w grobie obok noża znalazły się dwa inne przedmioty, a ich większa ilość reprezentowana była zupełnie rzadko. Z 3 przedmiotami odnotowano 6 pochówków, zaledwie po 1 przypadku z 4 lub 7 przedmiotami, oraz 2 przypadki z 6 przedmiotami. Kategorią zabytku z jaką najczęściej współwystępował nóż w grobach mężczyzn była moneta. W 10 przypadkach była to pojedyncza moneta, w trzech innych grobach nożom towarzyszyły dwie, pięć lub sześć monet. Nieco rzadziej nóż współwystępował z różnego rodzaju nieokreślonymi przedmiotami żelaznymi (8 przypadków), a także z pojedynczym gwoździem żelaznym (również 8) czy osełką kamienną (6).

Tabela 1.

Zestawienie grobów z nożami

Lp.	Wiek	Orientacja	Lokalizacja	Wymiary (w cm) dł. × szer. × gr.	Typ ¹	Nr grobu	Nr inw.
1	2	3	4	5	6	7	8
A — groby mężczyzn z nożami							
1.	Juv	E	stopa L	10,1 × 1,7 × 0,3	III a	25/92	84/92
2.	Juv	W	udo L	11,7 × 1,7 × 0,3	II d	70/97	212/97
3.	Juv	E	biodro L	13 × 1,4 × ?	I d	63/96	185/96
4.	Ad	W	w grobie	8,5 × 1,2 × 0,4	I a	II/97	98/97
5.	Ad	E	przedramię L	9,1 × 1,7 × 0,2	I?	52/97	167/97
6.	Ad	E	udo L	9,7 × 1,3 × 0,3	I d	44/96	192/96
7.	Ad	W	przedramię L	11 × 1,2 × 0,4	III b	13/96	70/96
8.	Ad	E	biodro L	11,1 × 1,1 × 0,4	I a	58/97	178/97
9.	Ad	E	biodro L	11,9 × 1,15 × 0,3	I a	16/93	223/94
10.	Ad	E	udo L	11,9 × 1,4 × 0,3	III b	55/95	126/95
11.	Ad	W	biodro L	12 × 1,4 × 0,3	II b	48/97	39/98
12.	Ad	W	udo L	12,6 × 1,7 × 0,7	II e	72/96	207/96
13.	Ad	W	biodro L	12,8 × 1,7 × 0,3	I a	36/95	99/95
14.	Ad	E	biodro L	13,2 × 1,35 × 0,5	I d	48/96	172/96
15.	Ad	E	biodro L	13,3 × 1,5 × 0,5	I a	60/95	174/96
16.	Ad	E	pas L	13,3 × 1,35 × 0,5	II d	79/97	221/97
17.	Ad	E	udo L	14,4 × 1,35 × 0,47	I a	62/94	183/94
18.	Ad	W	biodro L	14,4 × 1,6 × ?	I a	60/96	176/96
19.	Ad	W	dłoń L	14,5 × 2 × 0,3	VI a	2/64	680/64
20.	Ad	E	biodro L	14,6 × 1,7 × 0,5	II b	46/96	183/96
21.	Ad	E	biodro L	14,7 × 1,45 × 0,4	I f	42/96	132/96
22.	Ad	?	między udami	15 × 1,4 × 0,6	I d	52/96	190/96
23.	Ad	E	biodro L	15,5 × 1,8 × 0,6	I d	29/79	6/79
24.	Ad	E	podudzie L	15,55 × 1,0 – 1,55 × 0,3	I a	40/97	134/97
25.	Ad	E	podudzie L	15,6 × 1,5 × 0,5	II b	59/96	156/96
26.	Ad	E	klatka piersiowa L	15,8 × 1,2 × 0,5	I a	61/94	180/94
27.	Ad	E	udo L	16,2 × 1,7 × 0,45	I d	19/97	65/97
28.	Ad	E	pas L	16,6 × 1,6 × 0,4	I d	49/96	171/96
29.	Ad	W	pas L	16,6 × 1,4 × 0,6	II b	53/97	170/97
30.	Ad	E	biodro L	16,9 × 1,55 × 0,55	I a	9/94	8/94
31.	Ad	E	pas L	22,5 × 1,5 × 0,4	VI a	82/95	210/95
32.	Ad	W	biodro P	11,7* × 1 × 0,42	?	II/97	109/97
33.	Ad	E	biodro L	13,4* × 1,7 × 0,3	I a ?	72/94	190/95
34.	Ad	E	udo L	14,7* × 1,1* × ?	IV ?	4/95	44/95
35.	Ad	E	biodro L	2,6* × 1,1 × 0,4	?	34/96	106/96
36.	Ad	W	klatka piersiowa L	9,7* × 1,1 × 0,25	I f ?	35/95	78/95
37.	Ad I	W	kolano P	13,2 × 1,3 × 0,4	VII	59/97	183/97
38.	Ad I	E	w stopach	10,7* × 0,9 × 0,28	I a	10/93	46/93
39.	Ad II	E	biodro L	10* × 1,1 × 0,46	I a ?	43/92	143/92
40.	Ad II	W	pas L	15 × 1,6 × 0,6	I a	6/84	4/84

1	2	3	4	5	6	7	8
41.	Ad II	W	biodro L	$16,6 \times 1,8 \times 0,4$	II d-IV	1/91	7/91
42.	Ad/Mat	W	pas L	$12,3 \times 1,2 \times ?$	I a	64/96	198/96
43.	Ad/Mat	?	?	$14 \times 1,5 \times 0,5$	I d	40b/96	117/96
44.	Ad/Mat	E	pas L	$15,7 \times 1,2 \times 0,42$	I a	31/94	82/94
45.	Ad/Mat	W	biodro L	$16,5 \times 1,6 \times 0,5$	I f	67/96	203/96
46.	Mat	E	klatka piersiowa P	$8,9 \times 1,1 \times 0,3$	II a ?	23/93	81/93
47.	Mat	W	klatka piersiowa L	$9,2 \times 1,25 \times 0,5$?	9/92	30/92
48.	Mat	E	biodro L	$9,2 \times 1 \times 0,35$	II d	33/96	101/96
49.	Mat	E	ramię P.	$9,5 \times 1,2 \times 0,3$	I a ?	1/64	691/64
50.	Mat	W	w pasie	$9,6 \times 1,3 \times 0,4$	III b	76/95	207/95
51.	Mat	E	klatka piersiowa P	$9,6 \times 1,1 \times 0,3$	II b	104/95	244/95
52.	Mat	W	ramię L	$9,6 \times 1,1 \times 0,35$	I a	37/96	120/96
53.	Mat	E	biodro P	$10,5 \times 1,1 \times 0,2$	II b	26/95	75/95
54.	Mat	W	między udami	$10,15 \times 1,6 \times 0,35$	I a-d-f	47/92	149a/92
55.	Mat	E	pas L	$11 \times 1 \times 0,6$	VI b	7/77	14/77
56.	Mat	E	pas L	$11,4 \times 1,2 \times 0,3$	II b	75/95	191/95
57.	Mat	E	klatka piersiowa P	$11,8 \times 1,3 \times 0,28$	III a	49/95	97/95
58.	Mat	W	biodro P	$12 \times 1,4 \times 0,4$	IV	41/94	143/94
59.	Mat	E	dłóż L	$12,5 \times 1,8 \times 0,4$	I f	1/64	691/64
60.	Mat	E	biodro L	$12,7 \times 1,25 \times 0,5$	I d	50/96	169/96
61.	Mat	E	biodro L	$13,2 \times 1,4 \times 0,7$	I a	41/96	122/96
62.	Mat	W	pas L	$13,2 \times 1,47 \times 0,3$	II b	24/97	67/97
63.	Mat	E	biodro L	$13,3 \times 1,5 \times 0,3$	III a	57/95	127/95
64.	Mat	E	biodro L	$13,5 \times 1,4 \times 0,3$	I a	4/77	9/77
65.	Mat	E	biodro L	$13,7 \times 1,2 \times 0,45$	I f	74/97	207/97
66.	Mat	E	biodro L	$14 \times 1,5 \times 0,4$	I f	107/95	250/95
67.	Mat	E	pas L	$14,3 \times 1,9 \times 0,55$	I d	8/94	10/94
68.	Mat	E	udo L	$14,3 \times 1,2 \times 0,3$	I a	56/95	130/95
69.	Mat	E	biodro L	$15 \times 1,4 \times 0,5$	I a ?	15/77	19/77
70.	Mat	E	biodro L	$15,4 \times 1,3 \times 0,6$	II b	53/96	181/96
71.	Mat	E	dłóż L	$15,5 \times 1,45 \times 0,5$	I a	1/97	136/97
72.	Mat	E	?	$16,4 \times 3 \times 0,4 - 0,8$	VI a	4/86	7/86
73.	Mat	E	pas P.	$16,7 \times 1,35 \times 0,45$	VI b	28/97	93/97
74.	Mat	W	podudzie P	$17 \times 1,9 \times 0,5$	II c	18/96	71/96
75.	Mat	E	w jamie	$17,6 \times 2 \times 0,5$	VI a	93/95	223/95
76.	Mat	E	biodro P	$19,15 \times 1,4 \times 0,4$	I b	9/97	29/97
77.	Mat	E	biodro L	$20,2 \times 1,9 \times 0,7$	II d	4/97	22/97
78.	Mat	E	piszczel L	$20,3 \times 1,7 \times 0,48$	II b	46a/97	158/97
79.	Mat	E	pas L	$11,8^* \times 2,2^* \times 0,3$	VI a	75/94	197/95
80.	Mat	E	dłóż L	$14,2^* \times 1,3 \times 0,25$	I a	30/95	70/95
81.	Mat	W	biodro L	$16,5^* \times 1,7 \times 0,4$	V	2/95	27/95
82.	Mat	W	biodro P	$2,7^* \times ? \times ?$?	18/96	65/96
83.	Mat	E	biodro P	$5,2^* \times 0,85^* \times 0,2$?	40/95	87/95
84.	Mat	W	ramię L	$5,2^* \times 1 \times 0,2$?	40/96	109/96
85.	Mat	?	?	$9,8^* \times 1,48 \times 0,4$	I f	26/97	13/97

1	2	3	4	5	6	7	8
86.	Mat I	E	pas P.	12 × 1,2 × 0,45	I a	77/97	218/97
87.	Mat I	E	udo L	16,2 × 1,4 × 0,45	VI b	23/97	68/97
88.	Mat I	W	klatka piersiowa L	24,2 × 2,4 – 1,9 × 0,7	VI a	31/97	106/97
89.	Mat I	E	piszczel L	3* × 0,5* × 0,3*	?	45/92	145/92
90.	Mat II	W	bark L	11,4 × 1,4 × 0,4	I f	5/91	10/91
91.	Mat II	E	biodro L	11,6* × 1,48 × 0,5	I f ?	15/92	151/92
92.	Dor	E	biodro P	10 × 1,3 × 0,2	II d	39/96	99/96
93.	Dor	E	biodro L	12,5 × 1,4 × 0,3	I f	59/95	128/95
94.	Mat/Sen	W	biodro L	4,9* × 1,5 × 0,3	?	4/85	9/85
95.	Sen	W	bark P.	7,5 × 1,1 × 0,3	II b	7/94	9/94
96.	Sen	W	biodro L	14,3 × 1,4 × 0,5	I f	27/96	92/96
97.	Sen	E	udo L	16 × 1,4 × 0,5	I a	13/77	17/77

B — groby kobiet z nożami

98.	Juv	E	ramię L	10,8 × 1,6 × 0,5	I f	89/97	242/97
99.	Juv	W	biodro L	11,5 × 1,4 × 0,4	I d	56/94	23/95
100.	Juv	W	stopy L	11,5 × 1,35 × 0,3	I f	56/94	35/95
101.	Juv	W	miednica	12 × 1,7 × 0,5	III b	82/97	62/98
102.	Juv	W	biodro P.	12,1 × 1,1 × 0,37	IV	71/97	213/97
103.	Juv	E	biodro L	12,6 × 1,4 × 0,5	I a	66/96	196/96
104.	Juv	E	pas P.	14,7 × 1,8 × 0,45	I a	25/97	77/97
105.	Juv	E	udo L	15 × 1,4 × 0,5	IV	25/97	78/97
106.	Juv	E	ramię L	16,2 × 1,6 × 0,3	I a	17/95	53/95
107.	Juv	W	klatka piersiowa L	7,3* × 0,9 × 0,4	?	81/95	204/95
108.	Juv	E	ramię L	8* × 1,3 × 0,4	II ?	13/91	31/91
109.	Juv	W	udo P.	8,55* × 1,2 × 0,35	?	34/97	199/97
110.	Ad	?	w grobie	6,2 × 0,8 × 0,18	I a	19/96	55/96
111.	Ad	W	klatka piersiowa L	7,2 × 0,95 × 0,3	I d	16/97	46/97
112.	Ad	W	w grobie	7,7 × 1,1 × 0,25	Ia ?	87/95	231/95
113.	Ad	E	klatka piersiowa L	8,1 × 1 × 0,2	I f	43/95	93/95
114.	Ad	W	klatka piersiowa P	8,2 × 1,3 × 0,28	?	72/95	182/95
115.	Ad	W	biodro L	8,4 × 1,5 × 0,45	I d	61/95	160/96
116.	Ad	W	pas L	10 × 1 × 0,35	I a ?	67/97	202/97
117.	Ad	E	pas L	10,4 × 1,1 × 0,4	I f	46/97	210/97
118.	Ad	E	biodro L	10,6 × 1,45 × 0,5	II c ?	37/94	122/94
119.	Ad	W	klatka piersiowa L	10,8 × 1,2 × 0,25	I d	10/95	47/95
120.	Ad	W	pas P	11 × 2,5 × 0,6	V	15/96	66/96
121.	Ad	E	biodro L	11,2 × 2,0 × 0,55	IV*	40a/96	116/96
122.	Ad	W	klatka piersiowa L	11,7 × 1,5 × 0,6	II c	22/96	78/96
123.	Ad	E	biodro L	12,5 × 1,3 × 0,3	I d	95/95	239/95
124.	Ad	E	klatka piersiowa L	13,4 × 1,5 × 0,45	II b	45/96	184/96
125.	Ad	E	udo L	14,8 × 1,2 × 0,55	I a	29/97	100/97
126.	Ad	E	klatka piersiowa L	10,5* × 1,15 × 0,38	I a ?	45/94	148/94
127.	Ad	E	klatka piersiowa L	13,1* × 1,1 × 0,33	I a	84/95	220/95
128.	Ad	W	klatka piersiowa P	5,8* × 1* × ?	?	27/95	112/96
129.	Ad	W	klatka piersiowa P	7,1* × 1,15 × 0,25	?	51/95	109/95

1	2	3	4	5	6	7	8
130.	Ad	E	klatka piersiowa L	7,48* × 0,99 × 0,55	?	68/97	186/97
131.	Ad	W	biodro L	8,2* × 1,4 × 0,38	I a	94/95	229/95
132.	Ad	E	biodro L	6,9* × 1 × 0,3	?	2/86	3/86
133.	Ad I	E	ramię P	8,7 × 1 × 0,35	I a	18/94	34/94
134.	Ad I	E	klatka piersiowa P	16,7 × 1,0 × 0,3	I a	39/92	86/93
135.	Ad I	W	klatka piersiowa P	7,3* × 1 × 0,4	II c ?	32/97	110/97
136.	Ad II	E	biodro L	14 × 1,9 × 0,4	VI b	9/77	13/77
137.	Ad II	W	udo L	10,2* × 0,85* × 0,25	?	7/84	9/84
138.	Ad II	E	klatka piersiowa P	7* × 1,25 × 0,55	?	50/92	154/92
139.	Ad/Mat	E	pas P	11,4 × 1 × 0,5	I d	58/96	155/96
140.	Mat	E	biodro L	7,1 × 0,8 × 0,3	I e	49/92	124/94
141.	Mat	E	klatka piersiowa P	9,4 × 0,9 × 0,28	I a	39/95	90/95
142.	Mat	E	klatka piersiowa	9,7 × 1,1 × 0,25	I d	11/97	36/97
143.	Mat	E	udo L	10 × 1,6 × 0,5	VI a	49/97	164/97
144.	Mat	E	biodro L	11,2 × 1,1 × 0,4	II c	31/96	147/96
145.	Mat	E	między udami	12 × 1 × 0,4	I a ?	31/79	8/79
146.	Mat	W	biodro P	11,6* × 0,95 – 1,8 × 0,45	VII	43/94	134/94
147.	Mat	W	w grobie	2,7* × 1,6 × 0,4	?	88/95	214/95
148.	Sen	W	bark L	16,3 × 1,3 × 0,45	I a	42/94	139/94

C — groby dzieci z nożami

149.	Inf I 3	W	udo L	11,1 × 1,1 × 0,3	II d	69/96	205a/96
150.	Inf I 3	W	pas L	8,6 × 0,95 × 0,25	III a	55/97	171/97
151.	Inf I 5	E	klatka piersiowa P	11,4 × 1,6 × 0,3	I d	3/91	8/91
152.	Inf I5 – 6	W	dłoń P	10,1 × 1 × 0,2	I a	47/95	95/95
153.	Inf I5 – 6	E	biodro L	7,9 × 0,98 × 0,2	I a	62/96	141/96
154.	Inf I 6	?	biodro P	11,6 × 2,0 × 0,3	II c	64/95	153/95
155.	Inf I 3 – 5	E	udo P	5,4* × 1,2 × 0,2	?	70/95	186/95
156.	Inf I 3 – 5	E	udo L	9,8* × 1,2 × 0,28	I d	65/95	159/95
157.	Inf I 6	E	biodro P	8,6* × 1,3 × 0,4	?	66/95	165/95
158.	Inf II8 – 10	W	udo L	11,1 × 1,4 × 0,55	?	11/92	31/92
159.	Inf II8 – 10	E	biodro L	15,2* × 1,8 × 0,5	II ?	73/97	211/97
160.	Inf III10 – 12	W	klatka piersiowa L	9,6 × 0,7 × 0,3	I ?	38/97	177/97
161.	Inf III10 – 13	?	?	9,4 × 0,8 × 0,2	I a	8/92	12/92
162.	Inf III11 – 13	E	udo L	14 × 1,4 × 0,37	II b	8/96	23/96

D — groby osobników o nieokreślonej płci z nożami

163.	Juv	W	biodro P	6 × 1,2 × 0,4	?	10/77	18/77
164.	Juv	W	klatka piersiowa L	7,7 × 1 × 0,2	I e	26/96	85/96
165.	Juv	E	bark P	8,7 × 1,5 × 0,4	VI a	78/95	200/95
166.	Juv	W	udo L	11 × 1,2 × 0,4	I a?	44/97	81/98
167.	Juv	W	pas	8,5 × 1,1 × 0,4	I a	20/97	60/97
168.	Juv	W	biodro L	12,3* × 1,1 × 0,3	I f	6/95	14/95
169.	Juv	E	pas P	12,2 × 1,2 × 0,4	II d	75/97	209/97
170.	Juv	W	pas L	12,9 × 1,3 × 0,5	I a	30/97	95/97
171.	Juv	E	udo L	14,7 × 1,4 × 0,4	IV	76/97	215/97
172.	Juv	E	biodro L	16,28 × 1,3 × 0,35	I a	7/95	32/95

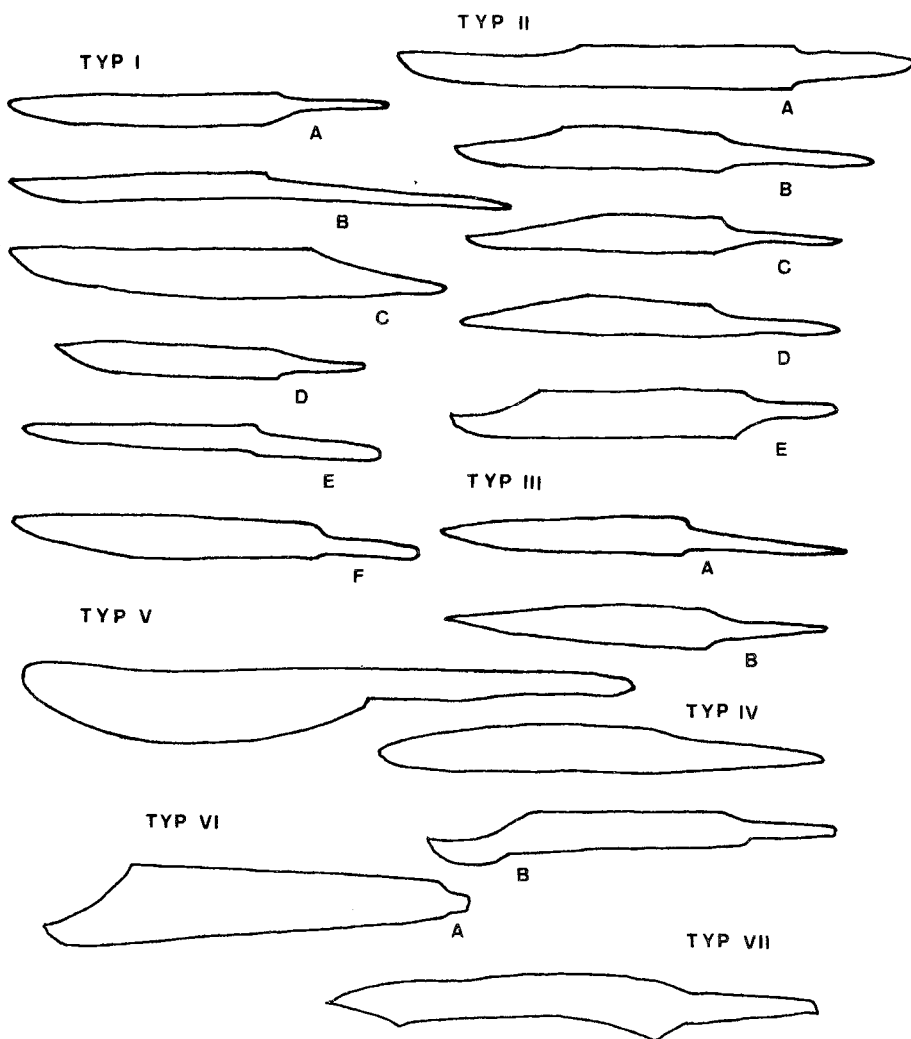
1	2	3	4	5	6	7	8
173.	Juv	W	udo L	16,6 × 1,7 × 0,5	II b	45a/97	148/97
174.	Ad	E	biodro L	11,3* × 1,4 × 0,8	?	18/93	159/94
175.	Dor	E	między udami	8,5 × 1 × 0,4	I e ?	5/77	10/77
176.	Dor	E	biodro P	10,6 × 1 × 0,3	I e	1/92	5/92
177.	Dor	E	obok	11,7 × 1,4 × 0,4	I a	80/95	202/95
178.	Dor	E	biodro P	13 × 1,2 × 0,45	I f ?	20/94	23/94
179.	Dor	N	biodro L	14,3 × 1,5 × 0,55	I a	52/94	162/94
180.	Dor	W	ramię L	14,5 × 1,6 × 0,6	I a	5/84	3/84
181.	Dor	E	w nogach	17,3 × 2,4 × 0,4	VI a	71/95	176/95
182.	Dor	E	klatka piersiowa L	7,4* × 1 × 0,44	I d	63/94	194/94
183.	Dor	E	ramię P	?	?	32/80	—
184.	NO	E	ramię P	12,8 × 1 × 0,2	I a	2/85	2/85

¹ Typologia wg R. Rogosz 1983 z uzupełnieniem

* nóż uszkodzony, pomiar niekompletny

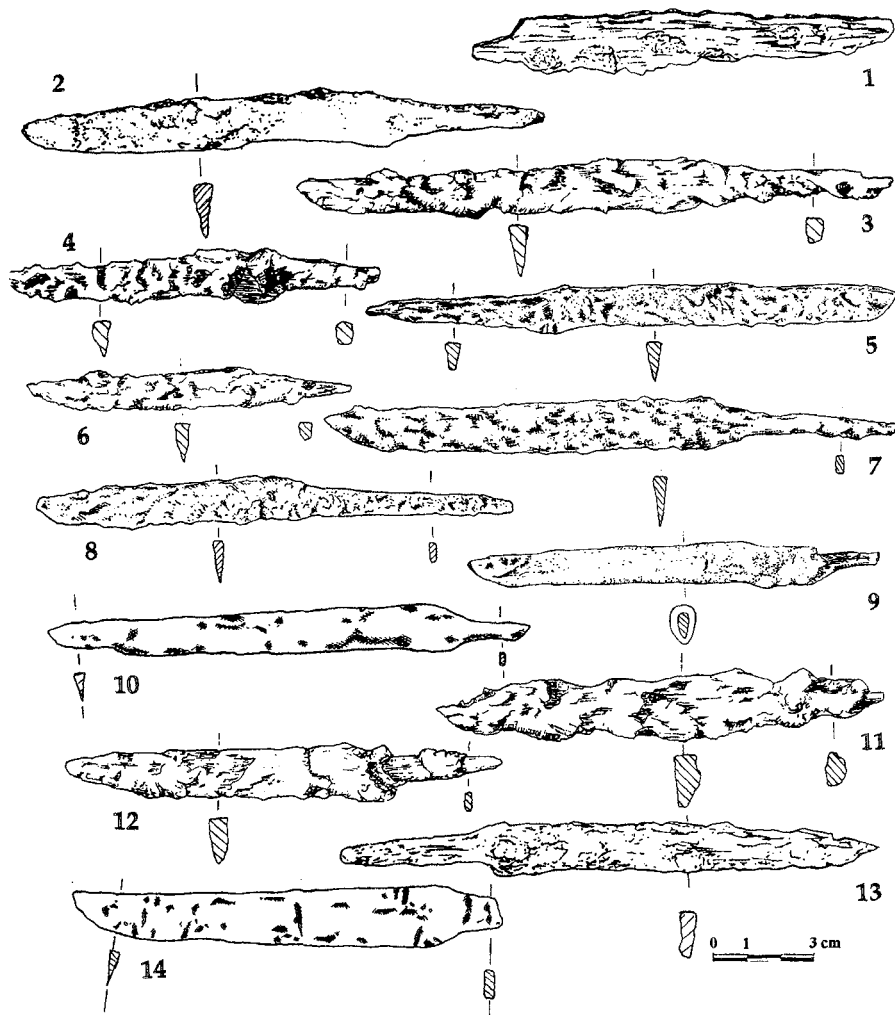
Nie wszystkie noże dziekanowickie mieszczą się w schemacie typologicznym tej formy zabytku zaproponowanym przez R. Rogosza (1983). Zdołano wydzielić jeszcze dodatkowe typy i ich odmiany (tabela 1, ryc. 3). W grobach mężczyzn najliczniej reprezentowany jest typ I (50 egzemplarzy) — noże o prostym tylcu, stosunkowo wąskiej głowni i łagodnie łukowatym ostrzu oraz trzpieniu wyodrębnionym dwustronnie. Wśród noży tego typu najliczniej występują okazy odmiany Ia, reprezentowane przez 22 egzemplarze (z tego połowa w grobach mężczyzn zmarłych w wieku *Adultus*). Natomiast 5 dalszych egzemplarzy to noże które z dużym prawdopodobieństwem można także zaliczyć do tej odmiany.

Pozostałe odmiany typu I są reprezentowane mniej licznie (ryc. 4, 5, 6). Do odmiany If można zaliczyć 11 egzemplarzy, do Id — 10, do Ib 1 nóż. W jednym przypadku trudno jednoznacznie zaklasyfikować nóż do konkretnej odmiany dlatego określono ją jako Ia-d-f (?) (grób 47/92). Typ II — nóż o prostym tylcu z wycięciem na końcu od strony tyłca — reprezentowany jest mniej licznie (19 egzemplarzy) (ryc. 7). Wśród egzemplarzy tego typu najliczniej spotyka się okazy odmiany IIb (11 egzemplarzy). Rzadziej występują egzemplarze odmiany IId (5 egzemplarzy) (ryc. 8), a zupełnie wyjątkowo (po 1 egzemplarzu) odmiany: IIa?, IIe i IIc (ryc. 8:1). Nieco odmienne ukształtowanie głowni jednego z noży pozwala zaklasyfikować go do odmiany IId lub do typu IV (?) (ryc. 12:5). Najrzadziej w grobach mężczyzn występuje typ III (6 egzemplarzy) — noże o trójkątnie zbiegającym się tylcu i ostrzu. Wśród nich zarówno odmiana IIIa, jak i IIIb reprezentowane są przez 3 egzemplarze (ryc. 9). Do odmiany IIIa zbliżone są dwa noże o łagodnie łukowato wygiętym grzbiecie, prostym ostrzu z lekko łukowatym zakończeniem i trzpieniem łagodnie wyodrębnionym dwustronnie (grób 41/94 i 4/95). Wydzielono je w osobny typ IV (ryc. 12: 1 i 2). Jeden okaz (grób 2/95) mimo słabego stanu zachowania odbiega od dotychczas wyróżnionych typów. Jego prosty grzbiet, jednostronnie (od strony ostrza) wyodrębniony trzpień oraz łukowato wygięte ostrze pozwoliło na zaszeregowanie noża w oddzielny V typ (ryc. 12:3). Do odmiany IIc oraz do odmiany IIe zbliżone jest dziewięć noży o nierównej szerokości głowni i specyficznie ukształtowanym zakończeniu ostrza. Pozwoliło to na wyod-

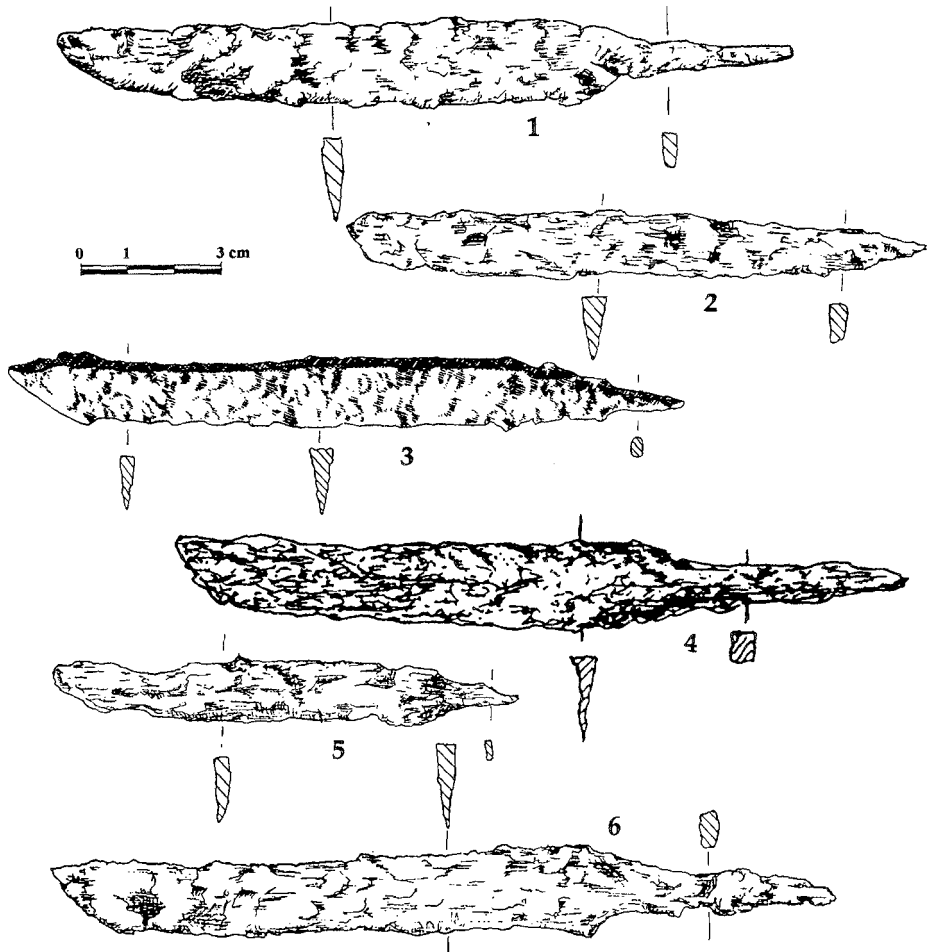
Ryc. 3. Typologia noży żelaznych: Typ I-III wg R. Rogosza (1983), Typ IV-VII na podstawie noży z Dziekanowic.

rębnienie typu VI (ryc. 10 i 11). W jego ramach wyróżniono odmianę VIa — grzbiet prosty, głownia wyraźnie, łagodnie rozszerzająca się i ścięta na końcu od strony grzbietu (groby: 2/64, 4/86, 75/94, 82/95, 93/95, 31/97). Natomiast noże odmiany VIb posiadają prostszą głownię, wyodrębniony dwustronnie trzpień, a samo ostrze zakończone charakterystycznym „sierpem” (groby: 7/77, 23/97, 28/97). Jeszcze inny, pojedynczy egzemplarz noża został wyodrębniony i zaliczony do typu VII (ryc. 12:4). Posiadał on trzpień wyodrębniony dwustronnie, grzbiet lekko łukowato wygięty, ostrze również łukowato wygięte („podcięte”), a samo zakończenie głowni zaznaczone w postaci ostrego zakończenia (grób 59/97).

Ryc. 4. Noże typ Ia z grobów mężczyzn: 1 — 1/64; 2 — 6/84; 3 — 40/97; 4 — 58/97; 5 — 82/94; 6 — 37/96; 7 — 9/94; 8 — 62/94; 9 — 75/97; 10 — 56/95; 11 — 60/95; 12 — 30/97; 13 — 13/77; 14 — 36/95.

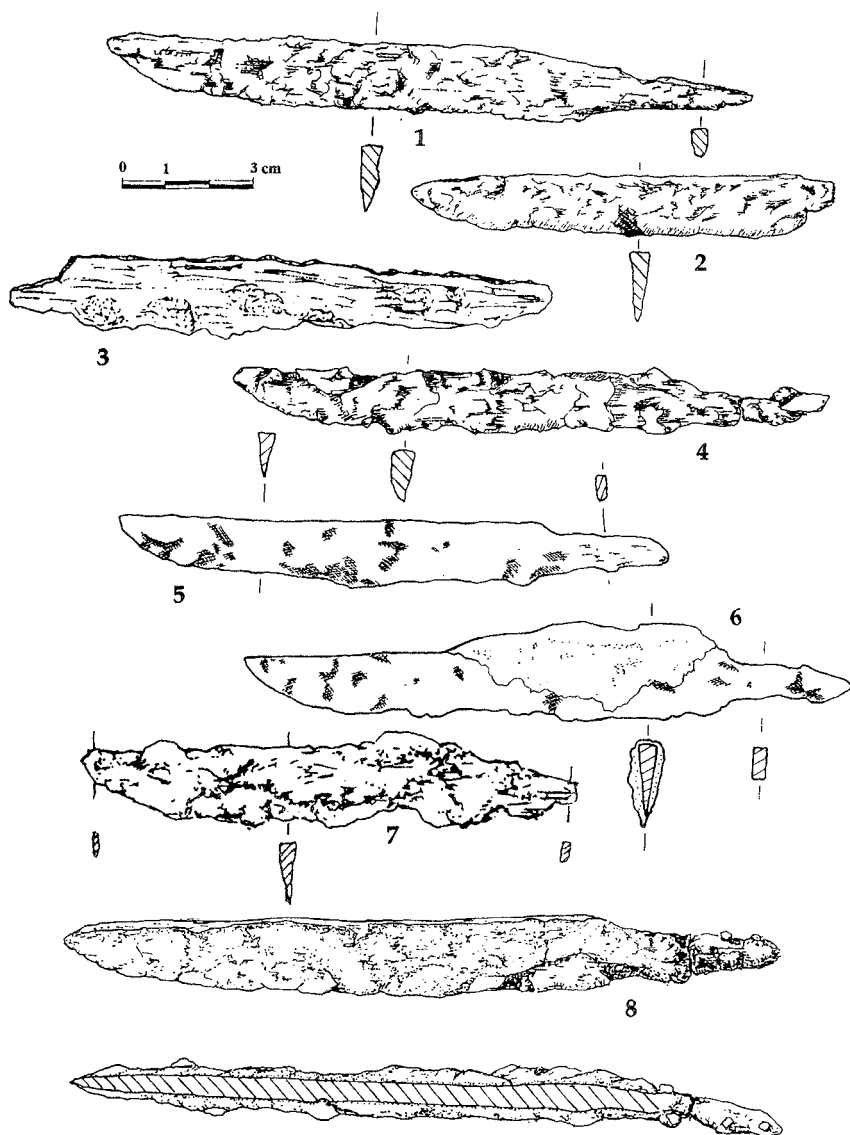
Spośród grobów kobiet w 49 wystąpiło 51 noży (10 *Juvenis*; 29 *Adultus*; 1 *Adultus/Maturus*; 8 *Maturus*; 1 *Senilis*). Po dwa noże otrzymały dwie kobiety zmarłe w wieku *Juvenis* (56/94 i 25/97). Wśród zmarłych kobiet wyposażonych w nóż powyżej połowa (27) zorientowana była głową na wschód (5 *Juvenis*; 15 *Adultus*; 1 *Adultus/Maturus*; 6 *Maturus*), natomiast 21 głową na zachód (5 *Juvenis*; 13 *Adultus*; 2 *Maturus*; 1 *Senilis*). W jednym przypadku nie ustalono orientacji (tabela 1). W grobach kobiet nóż częściej znajdował się po lewej stronie zmarłej (31), rzadziej zaś (w 14 przypadkach) po stronie prawej (ryc. 1B). W przypadku pochówków kobiet lokalizacja noża względem zmarłej jest mniej zróżnicowana niż w grobach mężczyzn. Najczęściej — w 17

Ryc. 5. Noże typ Id z grobów mężczyzn: 1 — 25/92; 2 — 49/95; 3 — 13/96; 4 — 55/95; 5 — 76/95; 6 — 57/95.

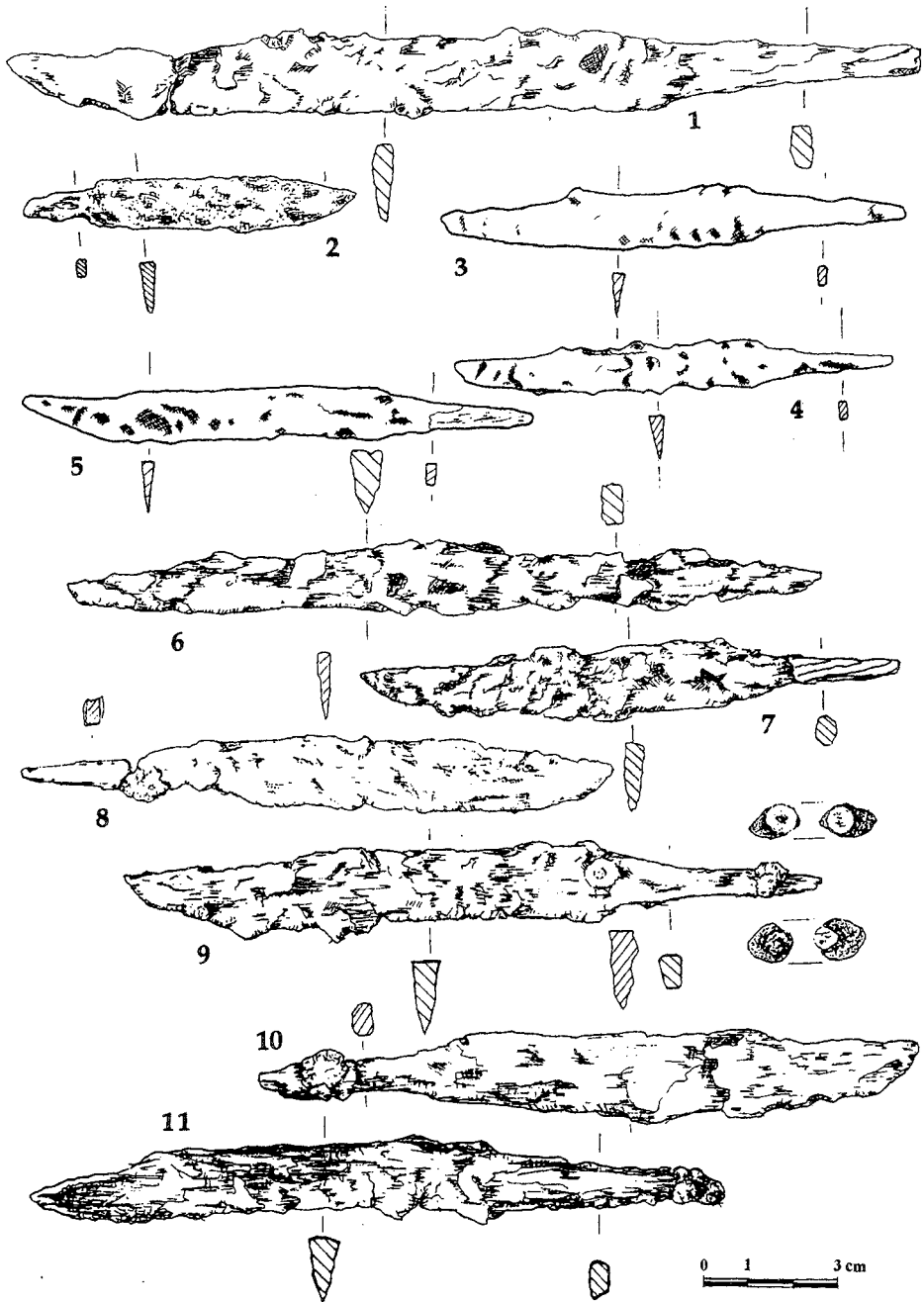
przypadkach (33,3%) nóż spoczywał na wysokości klatki piersiowej (zarówno z prawej strony zmarłej — 7, jak i lewej — 8, a w pozostałych 2 przypadkach na klatce piersiowej), rzadziej natomiast — w 13 przypadkach (25,5%) na wysokości biodra, a zupełnie wyjątkowo na wysokości pasa (5 przypadków), ramienia (4), uda (5), czy też między udami, w stopach lub na wysokości barku (po 1 przypadku).

Pomiary noży z grobów kobiet udało się zjąć w przypadku 36 egzemplarzy. Średnia ich długość wynosi 11,3 cm. Wśród nich można wydzielić dwie zasadnicze kategorie długościowe: do 9 cm (8 egzemplarzy) i powyżej tej długości (28 egzemplarzy). Wśród noży dłuższych (powyżej 9 cm) tylko trzy osiągnęły długość powyżej 16 cm (groby: 39/92, 42/94, 17/95). W jednym grobie (grób 25/97) znalazły się dwa noże o długości około 15 cm (14,7 i 15). Długość pozostałych nie przekraczała 14 cm (z jed-

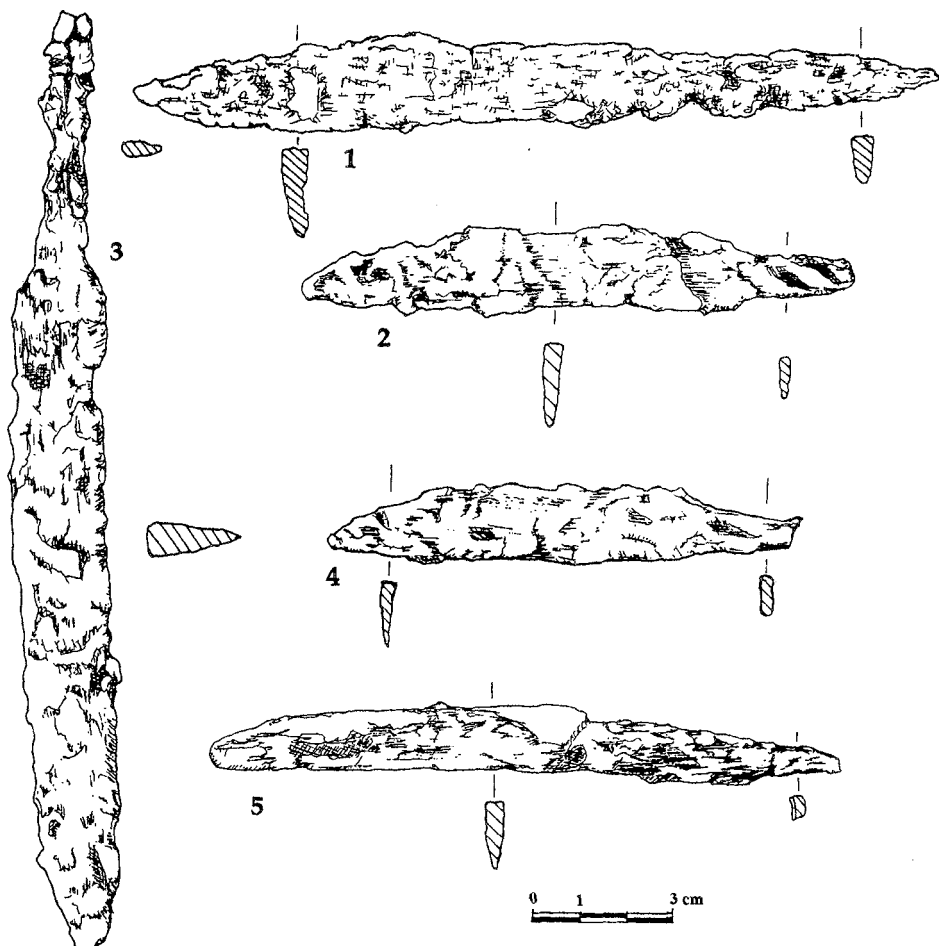

Ryc. 6. Noże typ If z grobów mężczyzn: 1 — 42/96; 2 — 26/97; 3 — 1/64; 4 — 74/97; 5 — 59/95; 6 — 107/95; 7 — 5/91; 8 — 67/96.

nym wyjątkiem — grób 29/97, gdzie wystąpił nóż o dł. 14,8 cm). W grobach kobiet, podobnie jak w grobach mężczyzn, noże były najczęściej jedynym przedmiotem towarzyszącym zmarłej — 20 przypadków. Co stanowi 12,9% spośród 155 grobów, w których pochówkom towarzyszył pojedynczy przedmiot. W grobach kobiet przedmiotem najczęściej współwystępującym z nożem był pojedynczy kabłączek skroniowy (8 przypadków). Oprócz pojedynczych kabłączków wraz z nożem występowały także dwa

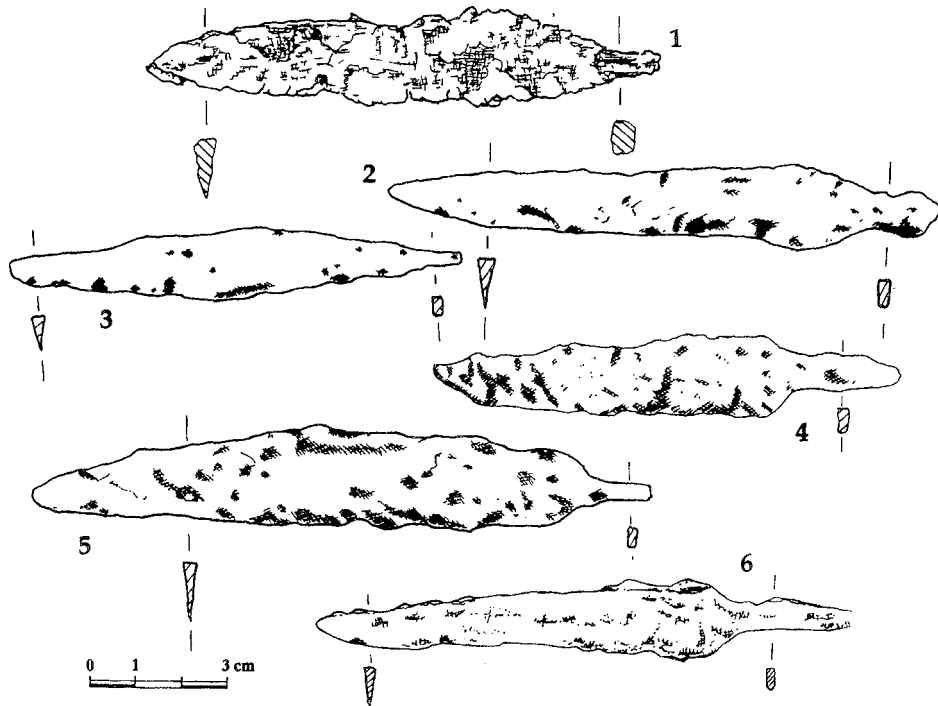
Ryc. 7. Noże typ IIb z grobów mężczyzn: 1 — 46a/97; 2 — 7/94; 3 — 26/95; 4 — 104/95;
5 — 75/95; 6 — 53/97; 7 — 48/97; 8 — 24/97; 9 — 59/96; 10 — 46/96; 11 — 53/96.

Ryc. 8. Noże z grobów mężczyzn — typ II c: 1 — 18/96 i typ II d: 2 — 70/97; 3 — 4/97; 4 — 39/96; 5 — 79/97.

(3 przypadki), rzadziej trzy, pięć lub sześć okazów tej ozdoby (po jednym przypadku). Inne kategorie zabytków reprezentowane były przez pojedyncze, czasami przez dwa przedmioty. Większa ich ilość występuje sporadycznie, po 3 (4 zespoły grobowe), po 2 (3 zespoły), po 4 lub 6 (2) i 5 (1).

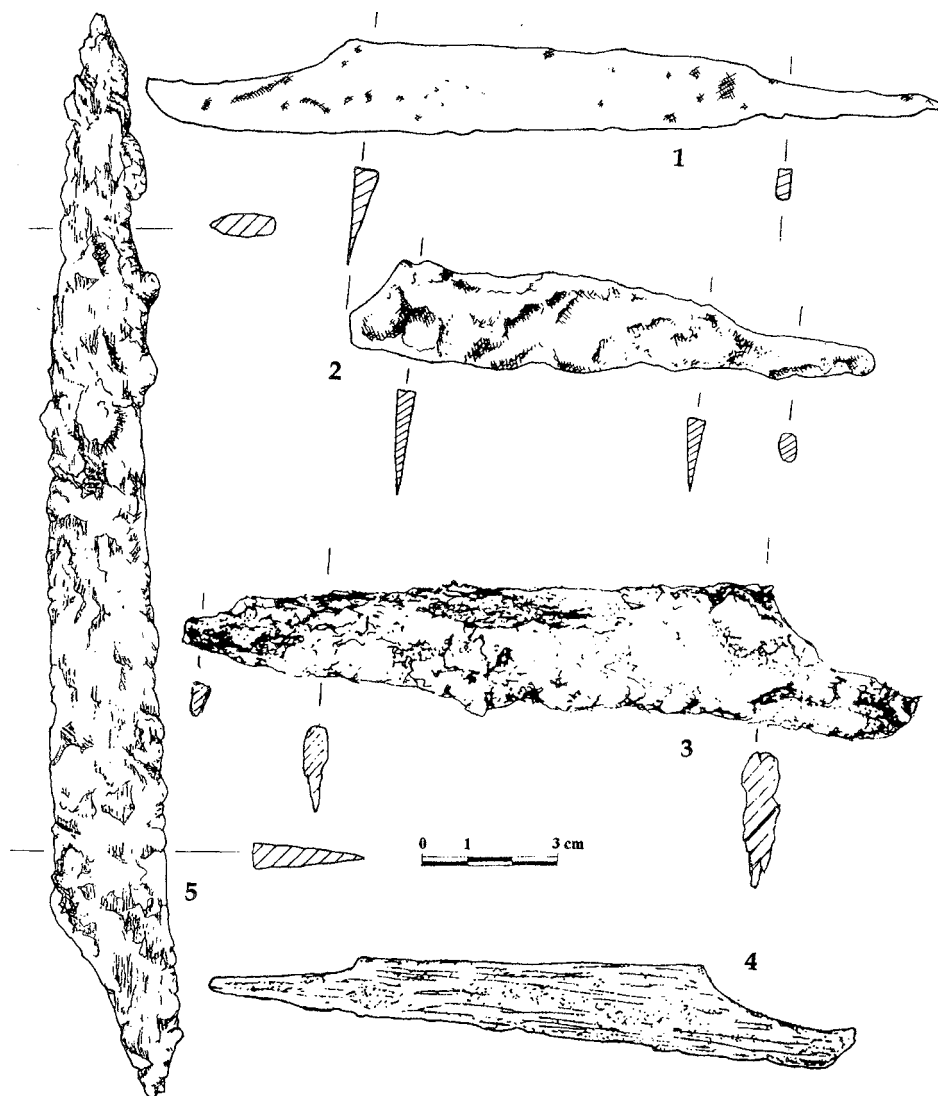
W grobach kobiet w ramach wyróżnionych typów noży najliczniej odnotowano okazy typu I (25 egzemplarzy) (ryc. 13 i 14). Przeważały noże odmiany Ia (15 egzemplarzy). Rzadziej spotyka się okazy odmiany Id (5 egzemplarzy) oraz If (3 egzemplarze) lub Ib i Ie (po jednym). Do typu II można zaliczyć 7 noży (ryc. 15), z tego 4 do odmiany IIc, dwa do odmiany IIb, jeden do IIe. Oprócz tego trzy noże można zaklasyfikować do wyróżnionego typu IV (40a/96, 25/97, 71/97), jeden do typu V (15/96) i jeden do typu VII (43/94), oraz po jednym do odmian: IIIb (82/97), VIa (49/97) i VIb (9/77) (ryc. 16).

Ryc. 9. Noże z grobów mężczyzn — typ IIIa: 4 — 25/92; 5 — 57/95; 6 — 49/95 i typ IIIb: 1 — 13/96; 2 — 55/95; 3 — 76/95.

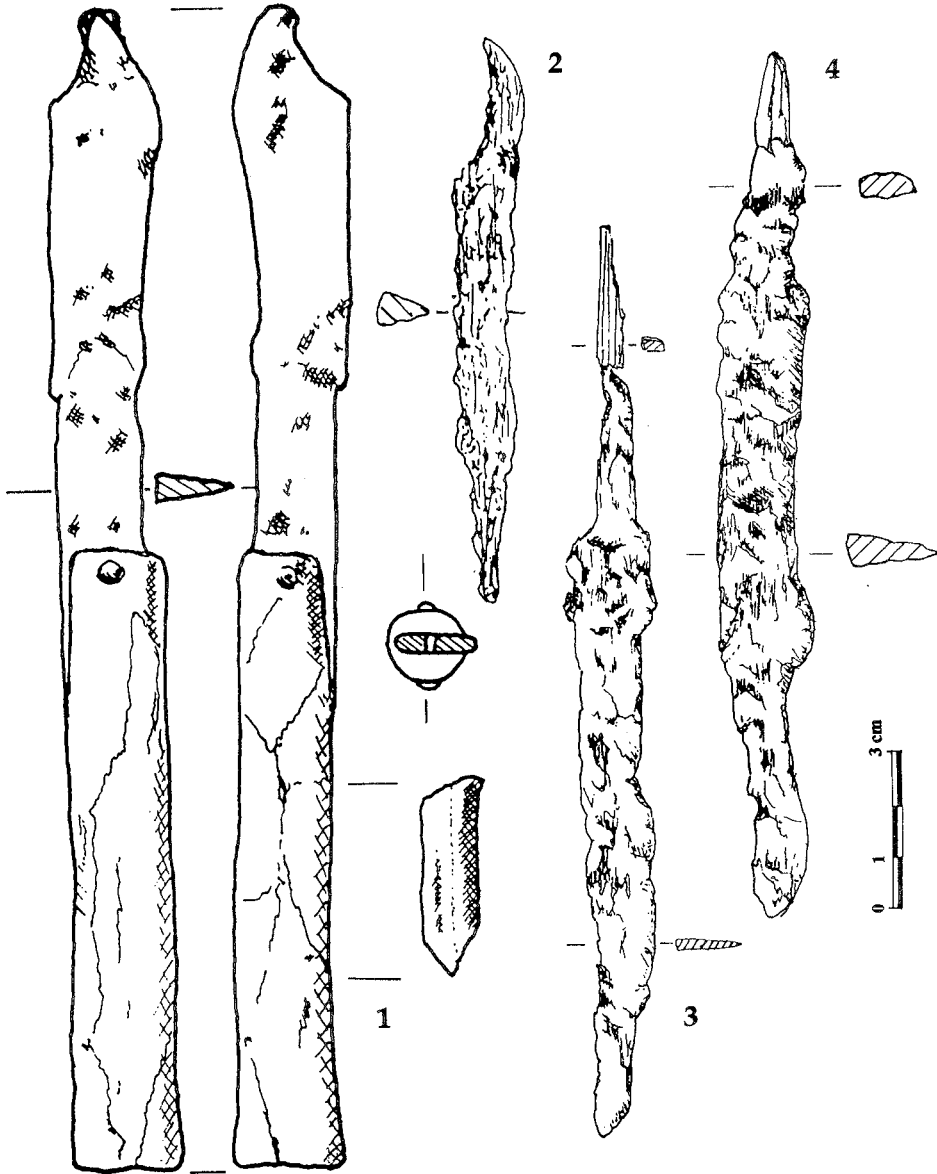
W 14 grobach dzieci (7,8% grobów z nożami) wystąpiło 14 noży (7,6% noży w grobach). Wśród dzieci pochowanych z nożami 9 zmarło w wieku *Infans I*, a 5 w wieku *Infans II*. Dzieci z nożami orientowane były głową zarówno na wschód jak i na zachód (na wschód: 5 *Infans I* i 2 *Infans II*; na zachód: 3 *Infans I* i 2 *Infans II*; dla 2 nie ustalono orientacji). Najliczniej noże wystąpiły po lewej stronie (8), rzadziej (5) po prawej (ryc. 1C). Częściej znajdowały się na wysokości uda (6), rzadziej biodra (3) i pasa (1), a sporadycznie na wysokości klatki piersiowej (2), lub w dłoni (1). Średnia długość noży w grobach dzieci (dla 11 całkowicie zachowanych dla których długość mogła być zmierzona) wynosi 10,9 cm, a ich rzeczywista długość nie przekraczała 15 cm, wahając się od 7,9 cm (62/96) do 11,6 cm (tabela 1). Jedynie dwa noże osiągnęły większą długość: jeden — 14 cm (grób 8/96) i drugi — ponad 15 cm (grób 73/97). Obydwa najdłuższe noże wystąpiły w grobach dzieci zmarłych w wieku *Infans II*.

W ramach wyróżnionych typów noży 6 to okazy typu I (4 razy odmiana Ia i 1 raz odmiana Id) (ryc. 17). Typ II jest reprezentowany przez 2 egzemplarze (1 odmiany IIb, i jeden odmiany IIc), a typy III i VIa (ryc. 17) zaledwie przez pojedyncze noże. W grobach dzieci nóż występował najczęściej (9) jako jedyny przedmiot. Do wyjątków zaliczają się groby 69/96 i 55/97 gdzie obok noży odkryto dwie kolie szklanych paciorków. Jedna kolia składała się z ponad stu paciorków, druga natomiast z 12 egzemplarzy. W grobach osobników dorosłych szklane paciorki występo-

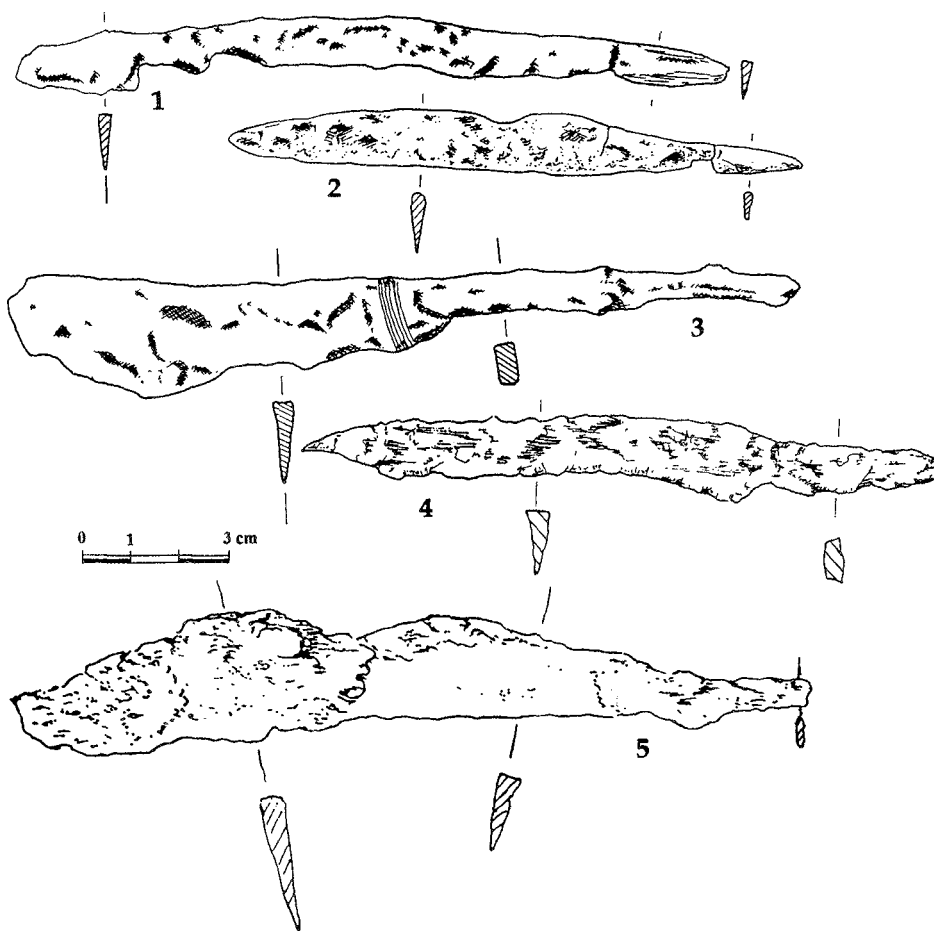
Ryc. 10. Noże typ VIa z grobów mężczyzn: 1 — 93/95; 2 — 75/94; 3 — 4/86; 4 — 2/64; 5 — 31/97.

wały w ilości nie przekraczającej 4 egzemplarzy. Wśród innych kategorii zabytków w grobach dzieci znalazły się m. in. miniaturowy toporek z mosiądzu (grób 65/95), pusta skórzana pochewka noża z brązowym okuciem (grób 69/96), a także moneta i dwa kabłączki skroniowe (grób 38/97). W innych zespołach noże spotykane są rzadko wspólnie z innymi zabytkami — trzykrotnie wraz z 2 zabytkami i po jednym przypadku z 3 lub z 4. W sumie w grobach dzieci wystąpiły 22 przedmioty, co stanowi 3,6% wszystkich przedmiotów z grobów.

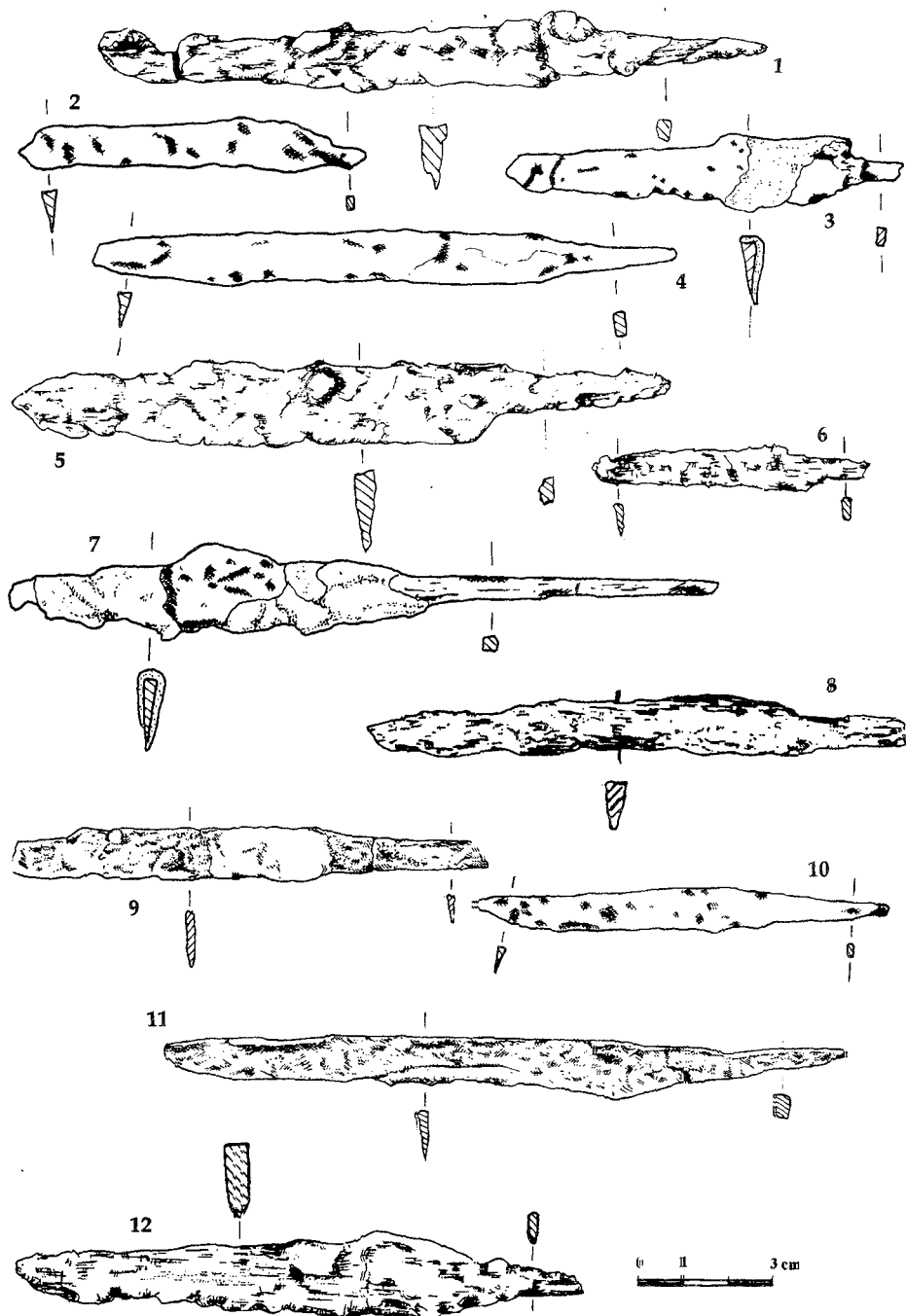
Ryc. 11. Noże z grobów mężczyzn — typ VIa: 1 — 82/95 i typ VIb: 2 — 7/77; 3 — 23/97; 4 — 28/97.

Wśród grobów z nożami w 22 przypadkach pochowano osobników, których płci nie udało się określić. W 11 z nich złożono zmarłych w wieku *Juvenis*, 1 *Adultus*, 9 *Dorosły*, a w stosunku do jednego nie było można ustalić wieku. Także w tych grobach noże składano zarówno z lewej (11), jak i z prawej (7) strony zmarłego (ryc. 1D), częściej na wysokości biodra (9), ale także na wysokości uda (3), klatki piersiowej (2), bar-

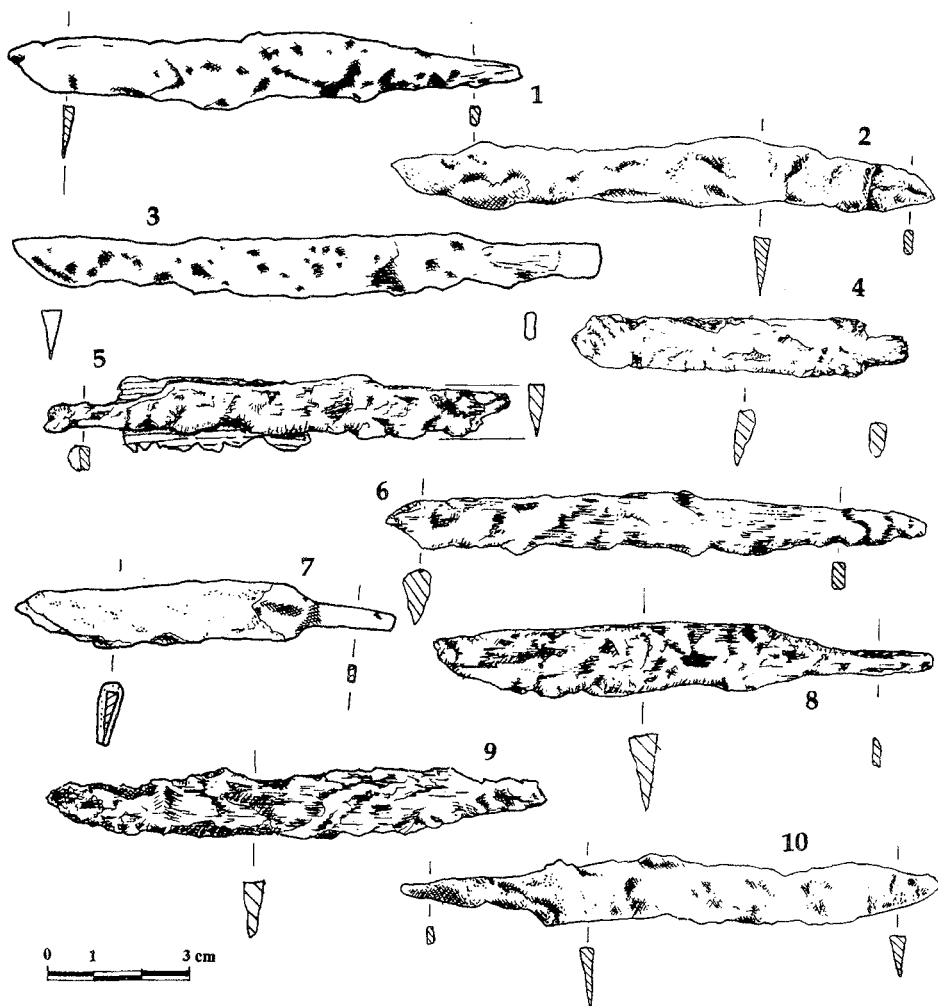

Ryc. 12. Noże z grobów mężczyzn — typ IV?: 1 — 4/95; 2 — 41/94; typ V: 3 — 2/95; typ VII: 4 — 59/97; typ IIId – IV?: 5 — 1/91.

ku (1) oraz ramienia (3). Również w grobach osobników o nieoznaczonej płci nóż najczęściej (14) występował jako jedyny przedmiot. Z innymi kategoriami przedmiotów (np. trzy paciorki szklane, naczynie gliniane, wiadro, kulka kamienna) znajdowany był sporadycznie, a zespoły przedmiotów najczęściej tworzyły dwa (4 razy), trzy (2 razy) lub cztery zabytki (1 raz). W sumie w 16 (3,2% wszystkich grobów) grobach osobników o nieokreślonej płci wystąpiły 32 przedmioty (5,3% wszystkich przedmiotów). Wśród noży w grobach tej grupy zmarłych najczęściej występowały noże o długości od 6 do 14,7 cm (15 z 18 zmierzonych, wśród których długość 5 nie przekroczyła 9 cm). Jedynie długość trzech przekraczała 16 cm (od 16,28 do 17,3 cm). W ramach wyróżnionych typów najliczniej wystąpił typ I (14 egzemplarzy: 6 odmiana Ia, 2 odmiana Id, 3 odmiana Ie i 3 odmiana If) (ryc. 18). Po jednym egzemplarzu zaliczono do typów: IIb, IIId i IV, a dwa noże uznano za okazy typu VIa (ryc. 19).

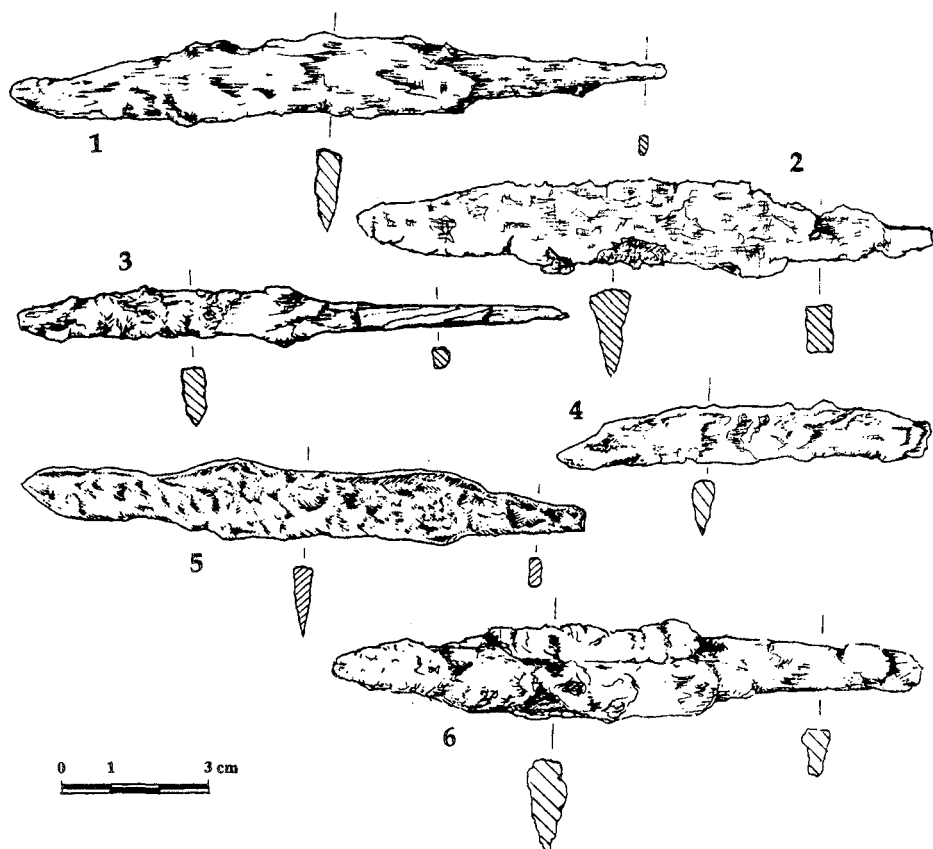
Ryc. 13. Noże typ I z grobów kobiet: 1 — 29/97; 2 — 87/95; 3 — 72/95; 4 — 84/95; 5 — 25/97; 6 — 19/96; 7 — 17/95; 8 — 31/79; 9 — 45/94; 10 — 39/95; 11 — 42/94; 12 — 66/96.

Ryc. 14. Noże z grobów kobiet — typ Id: 1 — 10/95; 2 — 56/94; 3 — 95/95; 4 — 16/97; 5 — 11/97; 6 — 58/96; typ If: 7 — 43/95; 8 — 89/97; 9 — 46/97; 10 — 56/94.

Uwzględniając kategorie zabytków (ich ilość i rodzaj) występujące w grobach, dla potrzeb niniejszego opracowania, odkryte dotąd groby z nożami podzielono na trzy kategorie zamożności. Pochówki zawierające wyłącznie nóż lub nóż i pojedynczy przedmiot żelazny (np. gwóźdź, inny nóż bez okucia pochewki, lub nieokreślony przedmiot żelazny) zaliczono do kategorii ubogich³. Za średnio wyposażone uznano groby, w których obok noża wystąpiły inne kategorie przedmiotów. W grobach mężczyzn były to

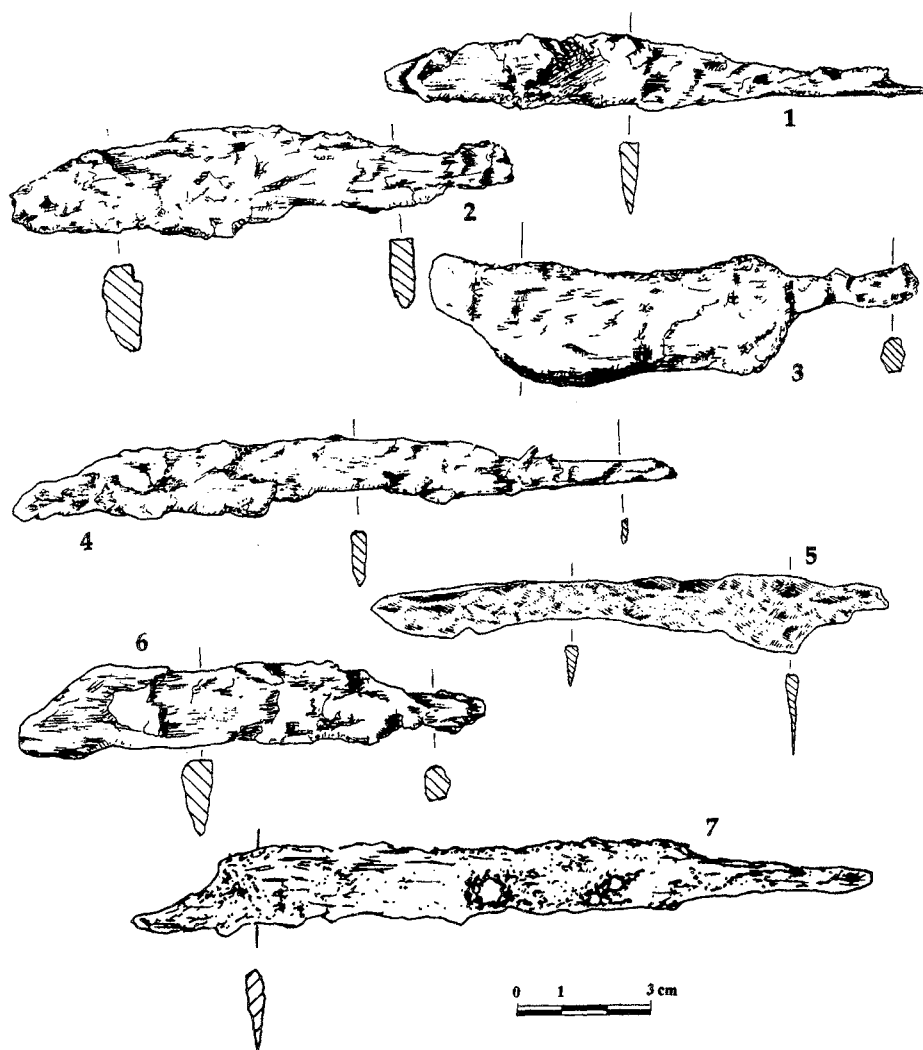
³ Wyróżnione kategorie są umowne, subiektywne i wyznaczone z naszego punktu widzenia. W okresie wczesnego średniowiecza nóż żelazny osiągał wartość 3 g srebra, co stanowiło równowartość szklanego lub bursztynowego paciorka (W. Dzieduszycki 1995, s. 106, też tabela 2).

Ryc. 15. Noże z grobów kobiet — typ IIb: 1 — 45/96; typ IIc: 2 — 22/96; 3 — 31/96; 4 — 32/97; 5 — 37/94; typ IIIb: 6 — 82/97.

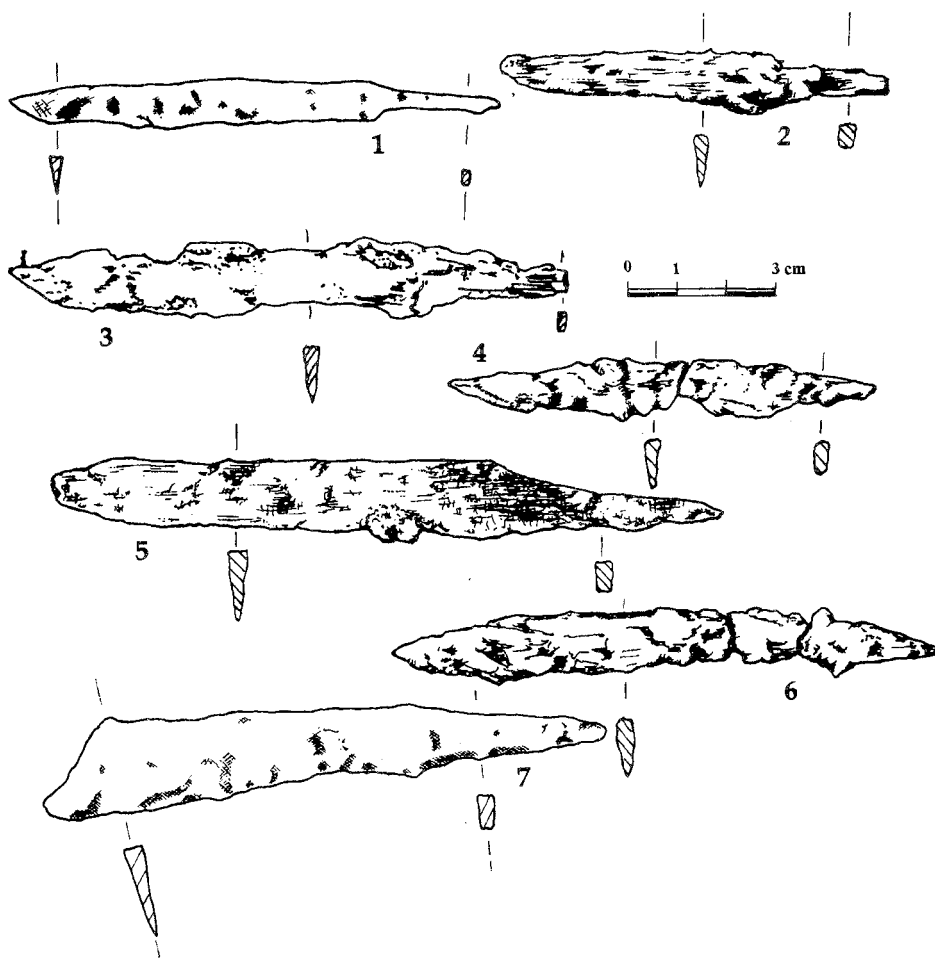
m. in.: wiadro, gwizdek kościany, zawieszka żelazna, naczynie gliniane, osełka itd., natomiast w grobach kobiet — osełka, naczynie gliniane, sprzączka żelazna, wiadro, paciorek szklany. Groby bogate to pochówki z takimi przedmiotami jak miecz, monety, kolie szklanych paciorków, zespół kilku kabłączków skroniowych itp. Wśród grobów mężczyzn najliczniej występują groby ubogie — 51 grobów. Natomiast groby średniozamożne i bogate występują niemal w tych samych proporcjach (odpowiednio: 21 i 22). Wśród grobów kobiet najliczniej reprezentowane są również groby ubogie (24), jednak stosunkowo dużo grobów kobiet można zaliczyć do kategorii bogatych (19). Załedwie 6 to groby średniozamożne (ryc. 20).

W grobach mężczyzn ponad połowa to okazy średniej długości (10 – 15 cm) (55%) (ryc. 21-A1). Znalazły się one zarówno w grobach mężczyzn zmarłych w wieku *Adultus*, jak i *Maturus*. Najczęściej (59%) odnotowano je w grobach ubogich, rzadziej (ok. 23%) w grobach bogatych, wyjątkowo w grobach średniozamożnych (ryc. 21-B2). Noże długie (powyżej 15 cm) w grobach mężczyzn występowały rzadziej (30%) (ryc. 21-A1). Jednak i one częściej spotykane są w grobach ubogich (50%), rzadziej średnio-

Ryc. 16. Noże z grobów kobiet — typ IV: 1 — 71/97; 2 — 40a/96; 4 — 25/97; typ V: 3 — 15/96; typ VIa: 6 — 49/97; typ VIb: 7 — 9/77; typ VII: 5 — 43/94.

zamożnych, a wyjątkowo w bogatych (ryc. 21-B3). Z czterech noży o długości przekraczającej 20 cm trzy znajdowały się w grobach mężczyzn zmarłych w wieku *Maturus*. Dwa z nich (groby: 4/97 i 46a/97) zaklasyfikowano do grobów ubogich, a jeden (grób 31/97) do średnio wyposażonych. Długi nóż z grobu 82/95 znalazł się na pasie mężczyzny zmarłego w wieku *Adultus* zaliczającego się do grupy o najbogatszym wyposażeniu. W grobach mężczyzn najrzadziej (15%) występowały noże najkrótsze — okazy do 10 cm (ryc. 21-A1). Częściej otrzymali je zmarli w wieku *Maturus* (66%). Połowa z noży tej długości wystąpiła w grobach zaliczonych do ubogich, a 41,6% w grobach bogatych (ryc. 21-B1).

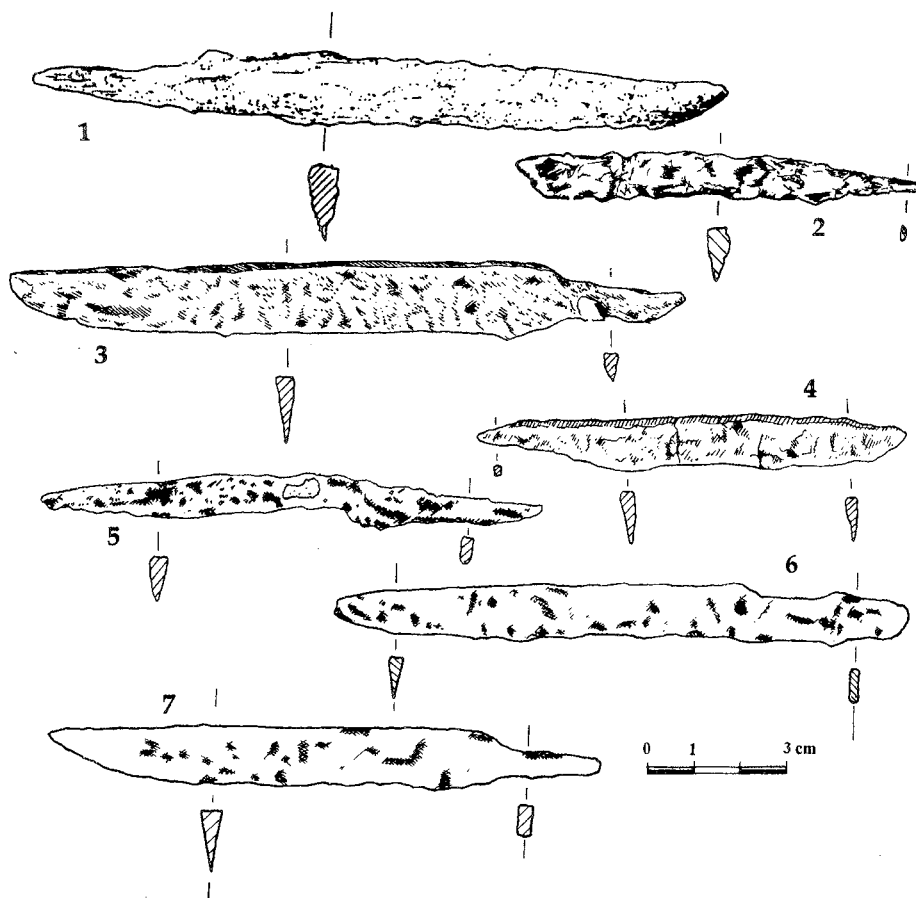

Ryc. 17. Noże z grobów dzieci — typ Ia: 47/95; 2 — 62/96; typ Id: 3 — 3/91; typ IIb: 5 — 8/96; typ IIc: 6 — 69/96; typ IIIa: 4 — 55/97; typ VIa: 7 — 64/95.

Zdecydowana większość noży w grobach kobiet to okazy powyżej 9 cm długości (76,4%) (ryc. 21-A2). Połowa z nich znalazła się w grobach ubogich, ok. 1/3 w grobach bogatych, a niespełna 1/5 w średniozamożnych (ryc. 21-C2). Dla noży o długościach do 9 cm obserwujemy podobne proporcje, jednak nieco mniej niż połowa z nich znalazła się w grobach średniozamożnych, a mniej niż 1/5 w bogatych (ryc. 21-C1). Warto zauważyć, iż w grobach kobiet zmarłych w wieku *Juvenis* zdecydowana większość noży całkowicie zachowanych (9 spośród 12) posiadała długość powyżej 9 cm (tabela 1).

Szereg przedmiotów metalowych z omawianego stanowiska poddano badaniom fizyko-chemicznym⁴. Wykonano analizy dla 35 noży znalezionych w grobach mężczyzn,

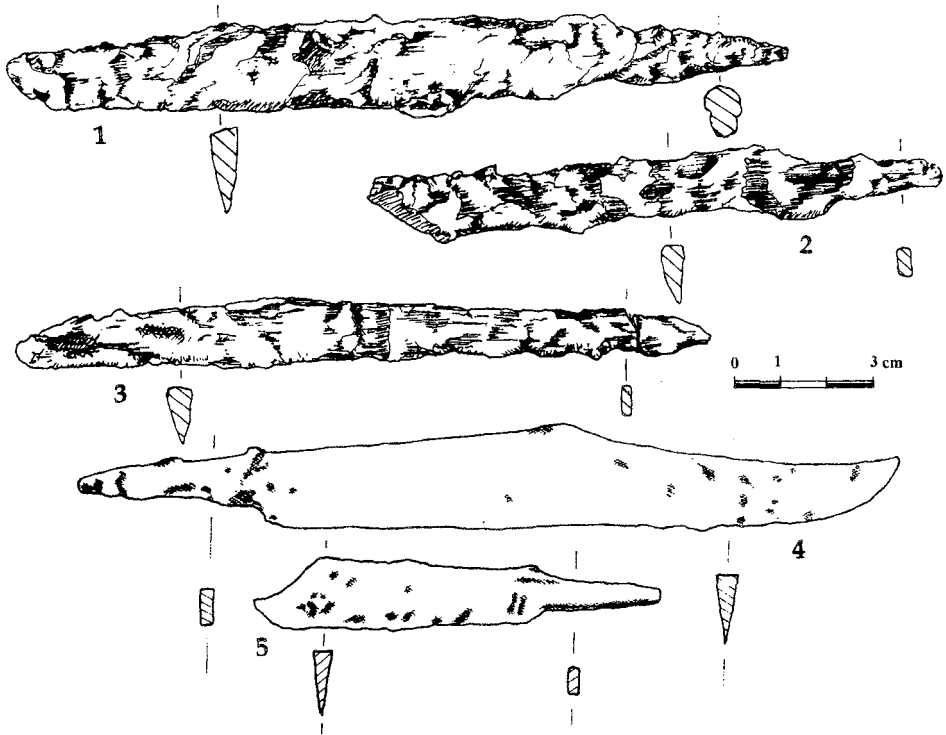
⁴ Analizy przeprowadził dr inż. Zdzisław Hensel z Centralnego Laboratorium IAiE PAN. Pełne omówienie wyników tych analiz będzie tematem przygotowywanej odrębnej publikacji.

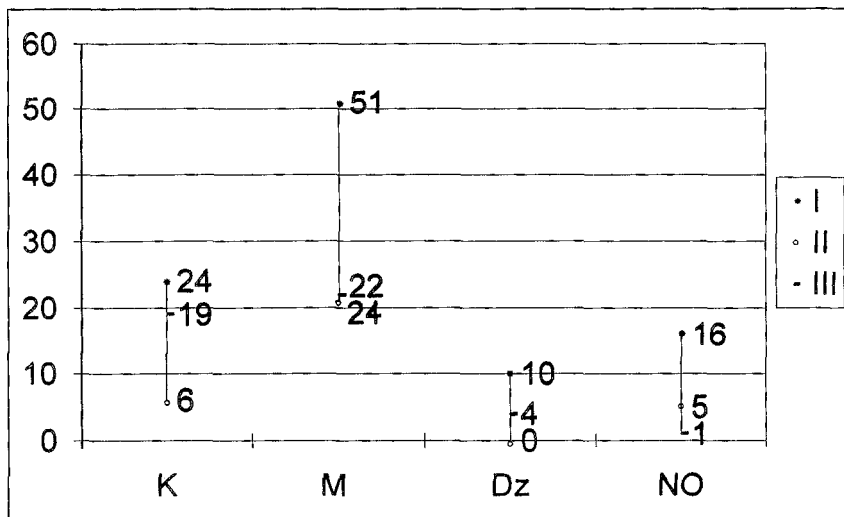
Ryc. 18. Noże z grobów osobników o nieokreślonej płci — typ Ia: 1 — 5/84; 3 — 52/94; typ Id: 2 — 20/97; 4 — 63/94; typ Ie: 5 — 1/92; typ If: 6 — 6/95; 7 — 80/95.

kobiet, dzieci, a także osobników o nieokreślonej płci. Celem tych analiz, obok poznania składu chemicznego metalu i technologii wykonania, było uzyskanie odpowiedzi na pytanie czy mamy tu do czynienia z przedmiotami użytkowymi na co dzień, czy też z wyrobami wykonanymi specjalnie dla potrzeb sepulkralnych. Inaczej mówiąc, czy poddane analizie noże wykazują „dobrą” technikę wykonania, czy może są to przedmioty „gorszej jakości”.

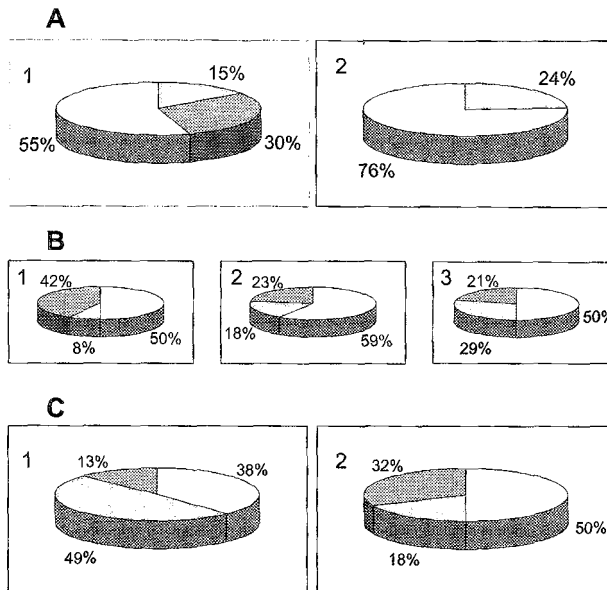
Stwierdzono że ogół noży wykonano z żelaza (stali) o niskiej lub średniej zawartości fosforu i małej zawartości siarki. W większości przypadków przeważającym składnikiem strukturalnym jest perlit. Jedynie w dwóch przypadkach stwierdzono budowę ferrytyczną. W przypadku znacznej części noży, celem uzyskania wyższych parametrów użytkowych, zastosowano technikę łączenia stali o różnej zawartości węgla. Stosunkowo dużą liczbę noży wykonano z metalu o pasmowym nawęglaniu. Pasmowy układ uzyskano w procesie kucia metalu o nierównomiernym nawęglaniu. W kilku przypadkach wystąpiła struktura martenzytu, świadcząca o stosowaniu zabiegu szyb-

Ryc. 19. Noże z grobów osobników o nieokreślonej płci — typ IIb: 1 — 45a/97; typ IIc: 2 — 75/97; typ IV: 3 — 76/97; typ VIa: 4 — 71/95; 5 — 78/95.

Ryc. 20. Ilościowy rozkład noży w wyróżnionych klasach zamożności grobów kobiet (K), mężczyzn (M), dzieci (Dz), osobników o nieokreślonej płci (NO).

Ryc. 21. A — procentowy udział noży wyróżnionych kategorii długościowych w grobach mężczyzn (1) i kobiet (2).

B — procentowy udział wyróżnionych klas zamożności w poszczególnych kategoriach długości noży w grobach mężczyzn (1 — długość 5–10 cm, 2 — długość 10–15 cm, 3 — długość powyżej 15 cm).

C — procentowy udział wyróżnionych klas zamożności w poszczególnych kategoriach długości noży w grobach kobiet (1 — długość do 9 cm, 2 — długość powyżej 9 cm).

kiego hartowania. Składem chemicznym i budową noże dziekanowickie nawiązują do okazów z innych cmentarzysk Wielkopolski (Z. Głowacki, W. Łosiński 1960).

Przebadany dotąd obszar cmentarzyska obejmuje powierzchnię o wymiarach ok. 80 × 60 m. Dotychczas rozpoznano granice zamykające cmentarzysko od wschodu, południa i zachodu. Część zachodniej partii cmentarzyska jest trudniej dostępna. Jej silne zadrzewienie oraz liczne wkopy nowożytnie uniemożliwiają pełne, całkowite rozpoznanie tej strefy. Niemniej na przebadanej dotąd powierzchni ok. 4 800 m² groby z nożami rozmieszczone są dość równomiernie, chociaż nieco częściej notuje się je w części południowozachodniej. Stwierdzono jednak strefy pozbawione grobów z nożami (ryc. 22). Jedna wolna strefa widoczna jest w centralnej partii cmentarzyska (A na rycinie 22). Przebiega ona z SW na NE na długości ok. 35 m i szerokości ok. 10 m dzieląc cmentarzysko na dwie części. Nieco większe zagęszczenie grobów z nożami obserwujemy po SE stronie cmentarzyska. Tutaj też możemy wyróżnić kilka obszarów o większym lub mniejszym zagęszczeniu grobów z nożami. Wyraźnie wyodrębnia się skupisko ok. 20 grobów na S krańcu cmentarzyska (B na rycinie 22). Na obszarze ok. 162 m² występują groby zarówno kobiet, jak i mężczyzn. Skupisko to, tworzące wyraźne odrębne zgrupowanie oddzielone od NE obszarem pozbawionym grobów i od N oraz od NW strefami o rozrzedzonym występowaniu grobów z nożami, łączy się z grupą kilku grobów leżących na N od niego. Na NE od tego zgrupowania odkryto pojedynczy grób, otoczony wolną przestrzenią. Jest to grób mężczyzny z mieczem (grób 8/94 — A.J. Wrześniński

1995) wokół którego, w promieniu ok. 5 m, w ogóle nie występują groby z nożami (C na rycinie 22). Na granicy tego obszaru o powierzchni ok. 78 m² rozmieszczone są groby, wśród których obserwuje się kilka zaliczanych do grobów bogatych. Na pozostałym obszarze strefy SE groby z nożami występują w nieco większym rozproszeniu, a i tutaj widoczne są skupiska składające się z kilku grobów. Dwa z nich, leżące blisko siebie, utworzone są z wkopanych w niemal w to samo miejsce 3 grobów. Inne układ obserwujemy w płd. partii strefy gdzie 4 pojedyncze groby z nożami tworzą rząd biegnący z S na N. W niewielkiej odległości na płn. od ostatniego z grobów w tym rzędzie występuje skupisko trzech innych grobów. Z wyjątkiem grobu leżącego na S krańcu tego „rzędu” wszystkie pozostałe zaklasyfikowano do kategorii ubogich.

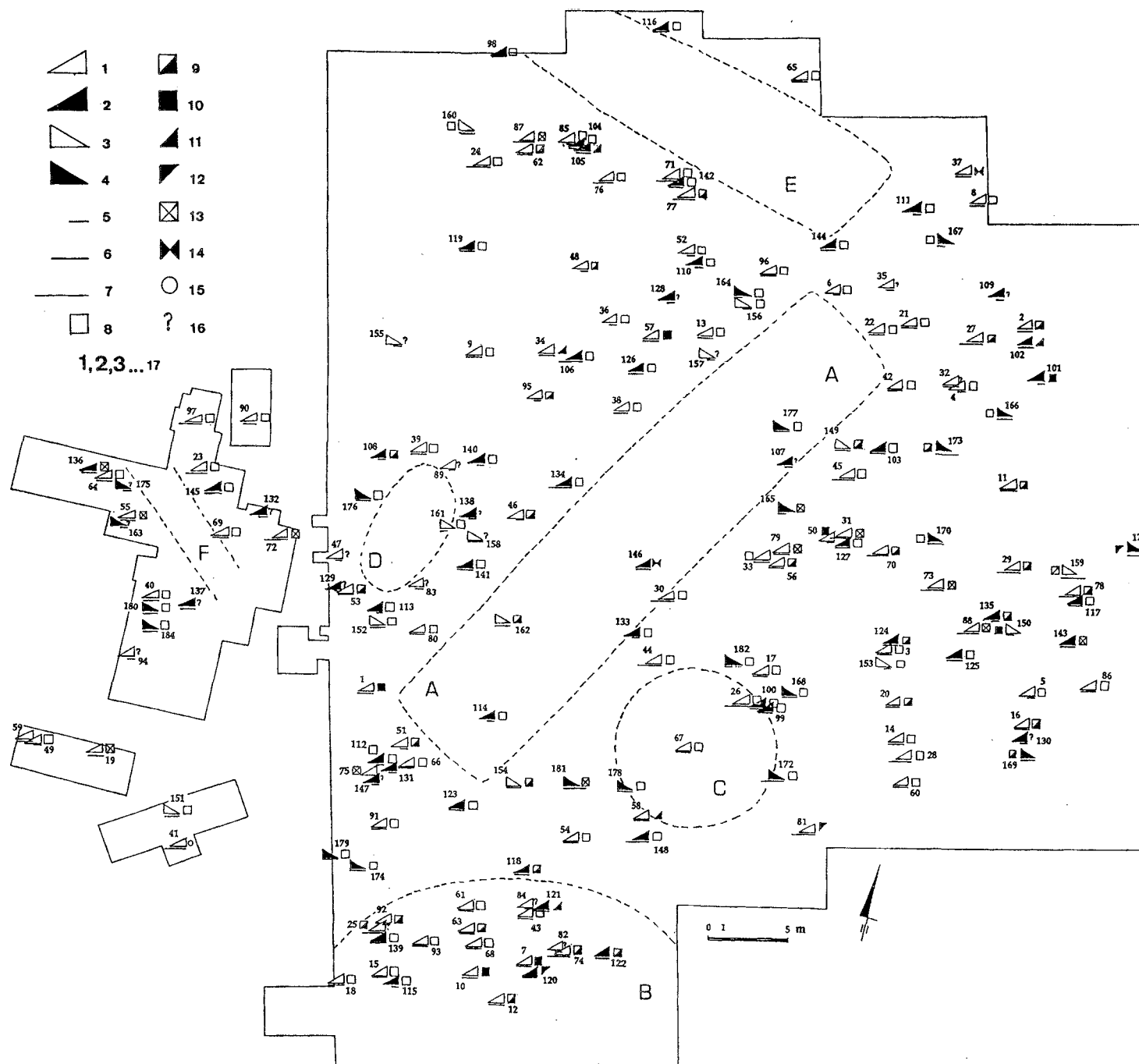
W strefie NW groby z nożami występują w nieco większym rozproszeniu. Czytelne skupiska tworzą grupy liczące po 2 lub 3 blisko siebie położone groby. Między grobami z nożami widoczne są większe puste przestrzenie. Jedna o kształcie zbliżonym do elipsy o powierzchni ok. 35 m² znajduje się w partii SW tej strefy (D na rycinie 22). Wokół niej rozmieszczone są groby kobiet i mężczyzn, zaliczone do wszystkich trzech kategorii zamożności, jednak z przewagą grobów ubogich. Drugi bardzo wyraźny obszar pozbawiony grobów z nożami widoczny jest w partii N (E na rycinie 22). Jest to szeroki pas o przebiegu SE-NW i szerokości ok. 8 m. Być może jest to przestrzeń dzieląca cmentarz od kolejnej — N strefy. W partii zach. między zarejestrowanymi tu grobami z nożami widoczny jest węższy pas o szer. ok. 3 m o przebiegu z NW na SE, gdzie groby z nożami leżą po jego obu stronach (F na rycinie 22).

W rzeczywistości (biorąc pod uwagę rozplanowanie wszystkich odkrytych dotąd grobów) zagęszczenie grobów jest większe (ryc. 23). Pas dzielący cmentarz na dwie strefy jest mniej czytelny. Znajdują się na nim pojedyncze groby zagęszczające tę strefę. Również w pobliżu grobu 8/94 (w jednym rzędzie z nim) zlokalizowano 4 groby luźno rozlokowane, równoległe do niego. Niemniej wydaje się, iż grób ten mógł być w jakiś sposób eksponowany.

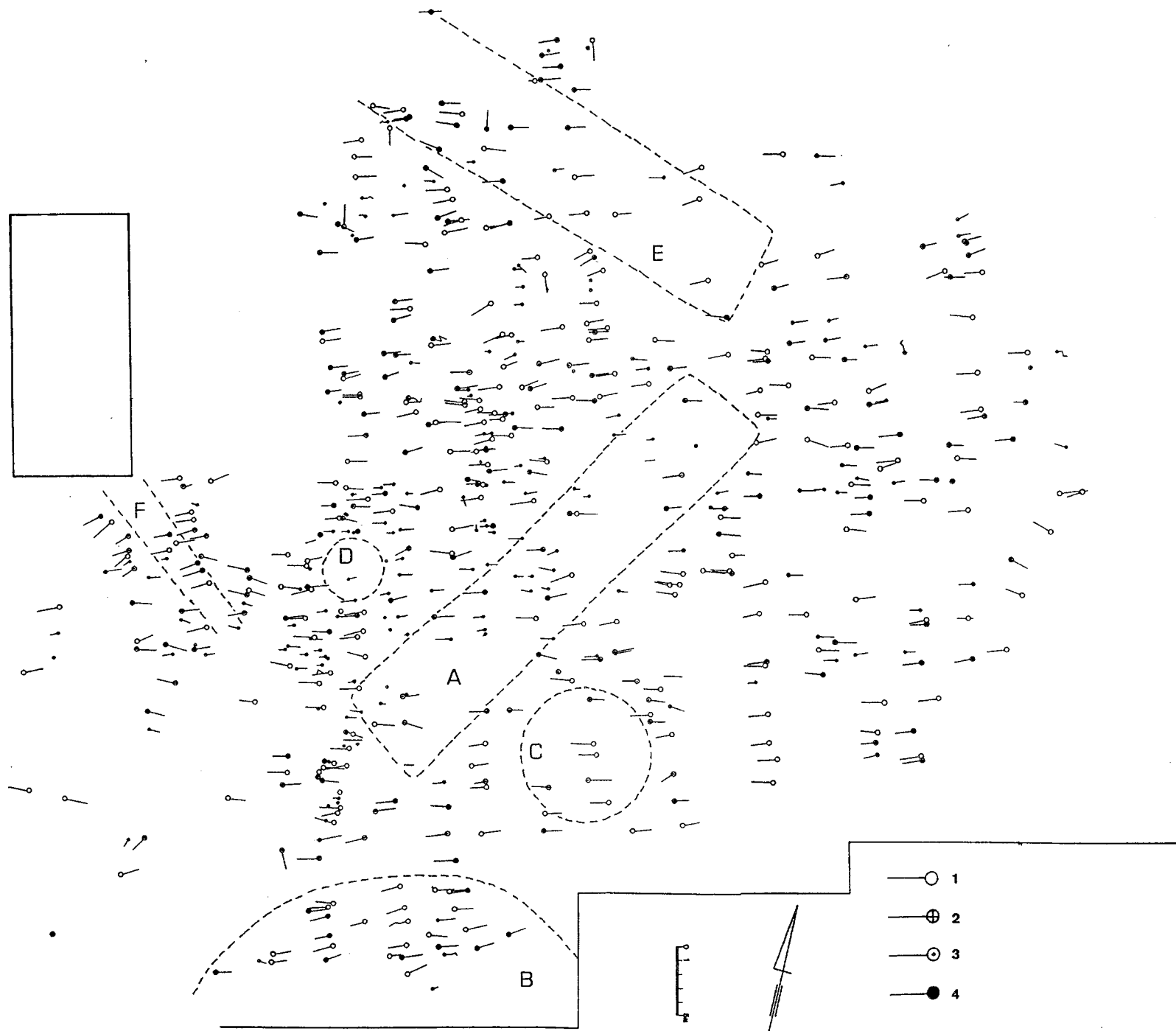
W strefie NW występuje większa liczba grobów. Tutaj też częściej groby są wkopywane w to samo miejsce. Ich znaczne zagęszczenie widoczne jest w partii SW części środkowej cmentarzyska. W partii NW obserwuje się większą liczbę grobów dzieci. Uwzględniając rozplanowanie wszystkich grobów wyróżniony w tej partii obszar o kształcie elipsy pozbawiony grobów z nożami jest nadal czytelny, jednak nie obejmuje tak dużej powierzchni. Niemniej można tu zaobserwować wolny obszar zbliżony do okręgu o powierzchni ok. 19 m² z jednym grobem dziecka ulokowanym mniej więcej pośrodku (grób 16/92) (D na ryc. 22; ryc. 23).

Analizując rozmieszczenie grobów o różnym stopniu wyposażenia, w skład którego wchodziły także noże, nie stwierdzono aby pochówki jednej z wydzielonych grup zamożności tworzyły zwarte wydzielone grupy. W obu wspomnianych poprzednio strefach nekropolii w zbliżonym odsetku występują groby z nożami. Zbliżony jest w nich również udział grobów z nożami reprezentującymi różne klasy zamożności, chociaż nieco więcej grobów z nożami znajduje się w strefie SE.

Na większości cmentarzysk wczesnośredniowiecznych noże częściej występują w grobach mężczyzn. Na niektórych cmentarzyskach czasami jednak obserwuje się stosunkowo nieco większy udział grobów kobiecych z nożami (A. Andrzejewska 1996, s. 103). Wszędzie noże zalegały zazwyczaj po lewej stronie zmarłego (Z. Rajewski

Ryc. 22. Planigrafia grobów z nożami na obszarze cmentarzyska. Legenda: 1 — ♂; 2 — ♀; 3- dzieci; 4- ♂/♀; 5 — noże o długości do 9 cm; 6 — noże o długości 9,1-15 cm; 7 — noże o długości powyżej 15 cm; 8 — noże typ I; 9 — noże typ II; 10 — noże typ III; 11 — noże typ IV; 12 — noże typ V; 13 — noże typ VI; 14 — noże typ VII; 15 — noże typ II-IV; 16 — noże typ nieokreślony; 17 — numeracja wg tabeli 1.

Ryc. 23. Lokalizacja grobów na cmentarzysku (stan na 1998 rok). Legenda: 1 — σ ; 2 — ♀ ; 3 — $\sigma/\text{♀}$; 4 — dzieci.

1937; J. Wojtasik 1968, s. 193 – 194; L. Rauhut 1971, s. 466 – 470; E. Z. Kaszewscy 1971, s. 388; H. Zoll-Adamikowa 1971, s. 68; K. Wachowski 1975, s. 39; H. Malinowska-Łazarczyk 1982, s. 28). Takie ich położenie wynika z posługiwania się nożem prawą ręką, stąd noszenie ich najczęściej przy lewym boku. Noże zawieszano u pasa w pochewce, albo w woreczku skórzanym lub z tkaniny. Nóż można było zatknąć także za pas bez specjalnego zawieszania. Część użytkowników noży (częściej kobiety) zawieszała je na piersiach; w grobach występują zatem w okolicach klatki piersiowej (omawiane cmentarzysko, ale także patrz np. E. Z. Kaszewscy 1971, s. 388). Noże znajdowane w grobach mężczyzn w okolicach kości piszczelowych mogą świadczyć o ich specjalnym mocowaniu na łydce. Najbardziej charakterystycznym przykładem na omawianym cmentarzysku może być grób 59/96, gdzie nóż leżał idealnie wzdłuż lewego podudzia. Z bliżej nieokreśloną praktyką „darów” mogą się wiązać noże występujące w dłoniach zmarłych. Podobnie jako „dary” można traktować noże występujące w okolicach głowy lub stóp. Generalnie wydaje się, że do grobów kładziono noże całe, jednak w kilku przypadkach wystąpiły jedynie ich fragmenty. Trudno jednoznacznie powiedzieć czy przed włożeniem ich do grobu zostały celowo uszkodzone. Ich gięcie lub łamanie łączy się niekiedy z praktykami zapobiegawczymi (J. Bronicka-Rauhut 1998). Być może w kilku przypadkach noże uszkodzone lub ich fragmenty zalegają na tzw. złożu wtórnym. Chociaż odkryto je na poziomie szkieletu mogą pochodzić z wcześniejszych warstw (obiektów) osadniczych. Powszechność występowania noży na cmentarzyskach wczesnośredniowiecznych skłania niektórych badaczy do wysuwania przypuszczeń, iż w grobach gdzie ich brak znajdowały się drewniane naśladownictwa noży (J. Bronicka-Rauhut 1998). Na omawianym cmentarzysku w dwóch grobach mężczyzn (groby: 9/92, 31/92) wystąpiły fragmenty żeber bydła turzego. Ich zaostrenie na jednym z końców sugeruje naśladownictwo sztyletów.

Noże składano do grobów zarówno mężczyzn, kobiet jak i dzieci. Dzieci otrzymywały noże (podobnie jak i pozostałe kategorie przedmiotów) po ukończeniu 3 roku życia (A. Wrzesińska, J. Wrzesiński, 2000). Wśród mężczyzn nieco częściej noże otrzymywali zmarli w wieku *Maturus*, natomiast wśród kobiet częściej zmarłe w wieku *Adultus*. Porównując lokalizację noża w grobie względem zmarłego można powiedzieć, iż w grobach kobiet częściej występuje on na wysokości klatki piersiowej (34,7%), u mężczyzn natomiast zdecydowanie częściej na wysokości pasa (w tym także — przy biodrze, udzie, między udami itp.) (68%). Znacznie częstsze występowanie noży w okolicach klatki piersiowej w grobach kobiet świadczyć może o pewnej „modzie”, bardziej preferowanej przez kobiety, noszenia noży na piersiach. Warto także zwrócić uwagę na znajdowane noże w okolicach podudzi. Z obserwacji widać, iż częściej taka pozycja występuje w grobach mężczyzn. Może i tu jest to efekt pewnych praktycznych (?) preferencji. Pewną wskazówką może być grób 59/96 gdzie nóż leżał idealnie wzdłuż lewej łydki ostrzem w dół. W grobach kobiet stosunkowo częściej niż w grobach mężczyzn występowały noże krótkie nie przekraczające około 9 cm długości. Noże o średniej długości (9 – 14 cm u kobiet i 10 – 15 cm u mężczyzn) są najbardziej popularne. Noże wyjątkowo długie występują zdecydowanie najrzadziej. Tylko trzy kobiety otrzymały nieco dłuższe noże od przeciętnych, a ich długość waha się od 15,7 do 16,8 cm, natomiast u mężczyzn noże długie występują liczniej. W tym przypadku w 23 grobach mężczyzn wystąpiły noże o długości od 15 do 22,8 cm, a wśród nich 4 przekroczyły długość 20 cm.

Znacznie zunifikowany kształt noża utrudnia przypisywanie konkretnym formom określonych funkcji. Noże o krótkich, krępych głowniach miały służyć do obcinania końskich kopyt (J. Kaźmierczyk 1970, s. 95). Niektóre formy noży łączy się z obróbką skóry, a typ ze specyficzne uformowanym zakończeniem głowni wiąże się z szewstwem (J. Kaźmierczyk 1964, ryc. 3,8; W. Hensel 1987, s. 294 – 295, przyp. 356). Noże długie (o długości głowni powyżej 20 cm, lub o całkowitej długości powyżej 15 cm) uważane są za noże bojowe i łączone są z grupą ówczesnych zbrojnych (A. Nadolski 1954, s. 68 – 69; E. Z. Kaszewscy 1971, s. 388). Aktualnie wobec nielicznych publikacji zestawów narzędzi charakterystycznych dla konkretnych warsztatów, oraz współczesnych kolekcji porównawczych w zasadzie trudno jednoznacznie określić formy wiążąc z konkretnymi kategoriami rzemiosł (patrz np. J. Rerutkiewicz, K. Rewart 1955; I. Turnau 1971, s. 21 – 213; A. Samsonowicz 1982, s. 117; M. Fryza 1991).

Według niektórych etymologia słowa „nóż” wyraźnie wskazuje na jego militarny charakter (K. Moszyński 1967, s. 397). Etymologicznie wyraz ten należy łączyć z czesownikiem „nizać” (nawlekać). W językach słowiańskich (serbski *niz*, *naniz* — sznur np. pereł; czeskie *venznouti* — wetknąć, *noziti*, *pronoziti* — przebijając, *naonoziti* — nabijać się np. na miecz) wspólnym rdzeniem form jest *noz-*. Przez dodanie przyrostka -j utworzono rzeczownik *nóż*. Z nożem wiąże się bogata frazeologia: być z kimś na noże (być z kim w złych, wrogich stosunkach); iść pod nóż (iść na zabicie); postawić coś na ostrzu noża (domagać się kategorycznie jasnej, niedwuznacznej odpowiedzi, decyzji); skończyć (umrzeć) pod nożem (skończyć — umrzeć podczas operacji chirurgicznej); wbić komuś nóż w plecy (napaść znienacka kogoś, kto miał prawo oczekiwać z tej strony pomocy albo przynajmniej neutralności)⁵. Niezmienny w swej formie nóż postrzegany najczęściej w kategorii przedmiotów użytkowych, a znajdowany na cmentarzyskach służy jako wyznacznik statusu majątkowego lub społecznego zmarłych (J. Borkovský 1956, s. 366 – 367). Jednak w swej długotrwałej historii pełnił różnorodne funkcje. Był przedmiotem codziennego użytku, ale także narzędziem rytualnym, był oznaką władzy, a także środkiem zapobiegawczym. Mając na uwadze specyficzne miejsce znalezienia jakim jest cmentarzysko warto zwrócić uwagę na aspekt związany z obyczajami i obrzędowością. Z zabiegami magicznymi mogą być związane noże pogięte lub złamane, znajduwane w grobach na niektórych cmentarzyskach (J. Bronicka-Rauhut 1998, s. 38). W Skandynawii nóż dawano do grobu jako element zabezpieczenia przed powrotem duszy zmarłego (L. Słupecki 1998). Niemal do współczesności przetrwała tradycja odstraszenia zła za pomocą ostrych narzędzi, w tym także i noży. Przed złem zabezpieczano się poprzez wyznaczenie magicznego koła. Takie koło wyznaczano m. in. za pomocą noża (J. Kostrzewski 1949, s. 390 – 391). Jest to o tyle ciekawe, iż nóż jest najczęstszym przedmiotem znajduwanym w grobach, a zarazem chyba najpowszechniejszym przedmiotem użytkowym. Lokalizacja noża w grobie względem zmarłego świadczy, iż nie był to jedynie dar składany do grobu wraz ze zmarłym. Był jego osobistą własnością i był z nim związany. Składany do grobu na „chrześcijańskich” cmentarzyskach wczesnośredniowiecznych nie staje w sprzeczności z nakazami nowej religii. Być może w tym przypadku kulturowanie „pogańskich” zwyczajów nie stoi w sprzeczności z wkraczającą nową ideologią.

⁵ Serdeczne podziękowania dla Pana Profesora dr hab. Jana Miodka.

LITERATURA

- Andrzejewska A.
1996 Średniowieczny zespół osadniczy w Zgłowiączce na Kujawach, Włocławek.
- Borkovský J.
1956 železné nože ve slovanských hrobach, SIA 5, s. 358 – 367.
- Bronicka-Rauhut J.
1998 Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Czernsku, Warszawa.
- Dzieduszycki W.
1995 Kruszcze w systemach wartości i wymiany społeczeństwa Polski wczesnofeudalnej, Poznań.
- Fryza M.
1991 Wiejski warsztat szewski z okresu międzywojennego w zbiorach WPE, SL 2, s. 239 – 249.
- Głowacki Z., Łosiński W.
1960 Badania metaloznawcze noży z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w Młodzikowie, pow. Środa, FAP 11, s. 166 – 178.
- Hensel W.
1987 Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna, Warszawa.
- Kaszewscy E. i Z.
1971 Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Brześciu, pow. Włocławek, MSiW 1, s. 365 – 434.
- Kaźmierczyk J.
1964 Badania archeologiczne w rejonie placu Nowy Targ we Wrocławiu w 1962 roku, SpAr 16, s. 232 – 242.
1970 Wrocław lewobrzeżny we wczesnym średniowieczu, cz. 2, Wrocław.
- Kostrzewski J.
1949 Kultura prapolska, Poznań.
1968 Noże, [w:] SSS, t. 3, s. 434 – 435.
- Krzyszowski A.
1992 Wstępne wyniki badań archeologicznych na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku szkieletowym z X /XI – XI wieku w miejscowości Sowinki, gm. Mosina, woj. poznańskie, stanowisko 23A, WSA 1, s. 83 – 102.
- Leciejewicz L., Łosiński W.
1960 Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Młodzikowie w pow. średzkim, FAP 11, s. 104 – 165.
- Malinowska-Łazarczyk H
1982 Cmentarzysko średniowieczne w Cedyni, Szczecin.
- Moszyński K.
1967 Kultura ludowa Słowian, t. 1, Warszawa.
- Nadolski A.
1954 Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI, XII wieku, Łódź.
- Rajewski Z.
1937 Wielkopolskie cmentarzyska rządowe okresu wczesnego średniowiecza, PAR 6, s. 28 – 85.
- Rauhut L.
1971 Wczesnośredniowieczne cmentarzyska w obudowie kamiennej na Mazowszu i Podlasiu, MSiW 1, s. 435 – 656.
- Rerutkiewicz J., Rewart K.
1955 Szewstwo, Warszawa.
- Rogosz R.
1983 Obróbka i zastosowanie żelaza, [w:] Szczecin we wczesnym średniowieczu. Wzgórze Zamkowe, red. E. Cnotliwy, L. Leciejewicz, W. Łosiński, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź.

- Samsonowicz A.
1982 Wytwórczość skórzana w Polsce wczesnofeudalnej, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź.
- Słupecki L.
1998 Wyrocznie i wróżby pogańskich Skandynawów, Warszawa.
- Turnau I.
1971 Polska kolekcja Państwowego Muzeum Etnograficznego Narodów Związku Radzieckiego, Lud 55, s. 193 – 216.
- Wachowski K.
1975 Cmentarzyska doby wczesnopiastowskiej na Śląsku, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk.
- Wojtasik J.
1968 Cmentarzysko wczesnośredniowieczne na wzgórzu „Młynówka” w Wolinie, Szczecin.
- Wrzesińska A., Wrzesiński J.
2000 Pochówki dzieci we wczesnym średniowieczu na przykładzie cmentarzyska w Dziekanowicach, SL 6, s. 141 – 162.
- Wrzesiński A., J.
1995 Dwa interesujące groby z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska szkieletowego w Dziekanowicach, gm. Łubowo, woj. poznańskie, stan. 22, WSA 3, s. 207 – 218.
- Wrzesiński J.
1989 Cmentarzysko szkieletowe w Dziekanowicach, gm. Łubowo, st. 2, SL 1, s. 103 – 146.
- Zoll-Adamikowa H.
1971 Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe Małopolski, cz. 2. Analiza, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk.

EISERNE MESSER IN DEN GRÄBERN DES FRÜHMITTELALTERLICHEN GRÄBERFELDES IN DZIEKANOWICE

Zusammenfassung

Das Messer, als Universalwerkzeug, erfüllte verschiedene Funktionen: es war in den Handwerksstätten, bei Hausarbeiten und Wirtschaftstätigkeit gebraucht und diente auch als Waffe. Deswegen gehört es zu den häufig freigelegten Funden auf den archäologischen Fundstellen.

Auf dem frühmittelalterlichen Gräberfeld (aus 11.-12. Jh.) in Dziekanowice, Fst. 22 wurden 207 eiserne Messer gefunden, die als Grabbeigaben anerkannt wurden. Ausführlicher wurden 184 Exemplare aus 179 Gräbern besprochen (Tabelle 1). Die übrigen befanden sich in Lederscheiden mit Bronzebeschlägen und werden das Thema eines Sonderartikels sein. Die besprochenen Messer wurden in den Gräbern der Männer, Frauen und Kinder freigelegt.

Von 184 Messern 97 befanden sich in 94 Männergräbern, 51 in 49 Frauengräbern und 14 in Kindergräbern. Bei 21 Gräbern wurde das Geschlecht der Toten und in einem Falle auch der Alter nicht bestimmt (Tabelle 1).

Die meisten Männer, die mit den Messern bestattet wurden, lagen mit dem Kopf nach Osten (62). Etwas häufiger (45) bekamen die Messer die Toten im Alter *Maturus* (im Alter *Adultus* 36). In den Gräbern der Männer befand sich das Messer meistens auf der linken Seite der Toten (71), in der Höhe der Hüfte oder der Taille (s. Abb. 1A). Durchschnittliche Länge der Messer beträgt 13,6 cm und die wirkliche schwankt zwischen 7,5 und 24,2 cm (Tabelle 1, Abb. 2A). Die zahlreichste Gruppe bilden die Messer mit der Länge zwischen 10 und 15 cm (44). Nur 4 haben die Länge über 20 cm (die Gräber: 82/95, 4/97, 46a/97, 31/97) erreicht. In den betreffenden Gräbern war das Messer meistens der einzige Gegenstand, der den Toten begleitete (40 Fälle). Nur in 25 Gräbern traten mehr als zwei Gegenstände (neben Messer) auf. Neben verschiedenen Formen der Messer, die in eine ganze Reihe von Typen gezählt werden können (Tabelle 1, Abb. 3 – 12), wurden keine deutlichen Zusammenhänge zwischen dem Alter des Toten oder dessen Anordnung im Grab und den Messern festgestellt. Es dominiert der Typ I. Die Männergräber, die z.B. ein Schwert oder die Münzen enthielten, wurden zu den reich ausgestatteten Gräbern gezählt. Als mittelmäßig ausgestattete Gräber wurden die-

se anerkannt, in den z.B. ein Eimer, Tongefäß, Wetzstein, eiserner Anhänger vorkamen. Die sonstigen Gräber (nur mit einem Messer oder zusätzlich mit einem anderen eisernen Gegenstand) wurden zu den armen Gräbern gezählt. Am häufigsten sind die armen Gräber vertreten (Abb. 20).

Unter den mit den Messern bestatteten Frauen lagen etwas mehr als eine Hälfte (27) mit dem Kopf nach Osten. Auch in den Frauengräbern befand sich das Messer häufiger auf der linken Seite der Toten (31). Bei den Frauen beobachten wir jedoch das häufigere (17) Auftreten des Messers in der Höhe des Brustkastens (Abb. 1B). Obwohl nur 8 Exemplare kürzer als 9 cm und 28 länger als 9 cm sind, beträgt ihre durchschnittliche Länge nur 11,3 cm (Abb. 2B). Es fehlen lange Messer; nur drei waren über 16 cm lang (die Gräber: 39/92, 42/94, 17/95). In 20 Fällen waren die Messer die einzigen Grabbeigaben der gestorbenen Frau. In größerer Menge (21) sind die Gräber mit mehr als zwei (neben Messer) Gegenständen vertreten. In den Frauengräbern treten verschiedene Messertypen (Tabelle 1, Abb. 3, 13 – 16) auf. Diese Gräber, in den sich außer dem Messer auch z. B. Halskette aus Glasperlen oder ein Satz der Schläfenringe befanden, wurden zu reichen Gräbern gezählt. Als mittelmäßig ausgestattet wurden die Gräber mit einem Wetzstein, Tongefäß, einzelner Glasperle oder einem Schläfenring anerkannt. Die sonstigen wurden zu den armen Gräbern gezählt. Auch unter den Frauengräbern treten überwiegend die am schwächsten ausgestatteten; die reichen Gräber treten jedoch verhältnismäßig häufiger auf (Abb. 20).

Im Falle der Kindergräber kommen die Messer sowohl bei den Toten im Alter *Infans I* als auch *Infans II* vor, sie fehlen jedoch bei den Toten, die vor der Beendigung des 3 Lebensjahres gestorben sind. Die Messerlänge überschritt 15 cm nicht (Tabelle 1). Die Messer mit verschiedener Form befanden sich etwas häufiger auf der linken Seite des Toten (Abb. 1C, 17).

Bei 22 Gräbern wurde das Geschlecht des Toten nicht bestimmt. Auch unter ihnen beobachtet man verschiedene Lage im Grab (Abb. 1D) sowie verschiedene Messerform und -länge (Abb. 18, 19).

Das bisher untersuchte Gelände des Gräberfeldes umfaßt ca. 80x60 m Fläche. Die Gräber mit den Messern sind ziemlich regelmäßig angeordnet, obwohl es gewisse Zonen gibt, wo sie gar nicht auftreten und solche, wo ihre geringe Verdichtung festgestellt wurde (Abb. 22).

Zusammenfassend kann gesagt werden, daß auf dem Gräberfeld in Dziekanowice die Messer etwas häufiger die Männer erhielten. Ihre Lage erfolgt mehr aus praktischen Gründen. Als Grund des häufigeren Auftretens der Messer bei den Frauen in der Nähe deren Brustkastens kann die Mode oder die Kultursitten anerkannt werden.

Das Hineinlegen eines Messers ins Grab bedeutet vielleicht nicht nur die Übergabe dem Toten seines persönlichen Gegenstandes. Man kann einen Zusammenhang mit den früheren Sitten nicht ausschließen, wenn mittels der eisernen Gegenstände (darunter Messer) sich vor dem „Übel“ oder vor der Rückkehr des Toten in die Welt der Lebenden schützen wollte.

ABBILDUNGEN

Abb. 1. Lage des Messers gegen den Toten in den: Männergräbern (A), Frauengräbern (B), Kindergräbern (C) und Toten mit unbestimmtem Geschlecht (D)

Abb. 2. Einteilung der Messer in den Männergräbern (A) und Frauengräbern (B) nach ihrer Länge

Abb. 3. Typologie der eisernen Messer: Typ I-III nach R. Rogosz (1983), Typ IV-VII auf Grund der Messer aus Dziekanowice

Abb. 4. Die Messer vom Typ Ia aus den Männergräbern: 1 – 1/64; 2 – 6/84; 3 – 40/97; 4 – 58/97; 5 – 82/94; 6 – 37/96; 7 – 9/94; 8 – 62/94; 9 – 75/97; 10 – 56/95; 11 – 60/95; 12 – 30/97; 13 – 13/77; 14 – 36/95

Abb. 5. Die Messer vom Typ Id aus den Männergräbern: 1 – 25/92; 2 – 49/95; 3 – 13/96; 4 – 55/95; 5 – 76/95; 6 – 57/95

Abb. 6. Die Messer vom Typ If aus den Männergräbern: 1 – 42/96; 2 – 26/97; 3 – 1/64; 4 – 74/97; 5 – 59/95; 6 – 107/95; 7 – 5/91; 8 – 67/96

Abb. 7. Die Messer vom Typ IIb aus den Männergräbern: 1 – 46a/97; 2 – 7/94; 3 – 26/95; 4 – 104/95; 5 – 75/95; 6 – 53/97; 7 – 48/97; 8 – 24/97; 9 – 59/96; 10 – 46/96; 11 – 53/96

Abb. 8. Die Messer aus den Männergräbern — Typ IIc: 1 – 18/96 und Typ IIc: 2 – 70/97; 3 – 4/97; 4 – 39/96; 5 – 79/97

Abb. 9. Die Messer aus den Männergräbern — Typ IIIa: 4 – 25/92; 5 – 57/95; 6 – 49/95; Typ IIIb: 1 – 13/96; 2 – 55/95; 3 – 76/95

Abb. 10. Die Messer vom Typ VIa aus den Männergräbern: 1 – 93/95; 2 – 75/94; 3 – 4/86; 4 – 2/64; 5 – 31/97

Abb. 11. Die Messer aus den Männergräbern — Typ VIa: 1 – 82/95 und Typ VIb: 2 – 7/77; 3 – 23/97; 4 – 28/97

Abb. 12. Die Messer aus den Männergräbern — Typ IV?: 1 – 4/95; 2 – 1/94; Typ V: 3 – 2/95; Typ VII: 4 – 59/97; Typ II-IV?: 5 – 1/91

Abb. 13. Die Messer Typ I aus den Frauengräbern: 1 – 29/97; 2 – 87/95; 3 – 72/95; 4 – 84/95; 5 – 25/97; 6 – 19/96; 7 – 17/95; 8 – 31/79; 9 – 45/94; 10 – 39/95; 11 – 42/94; 12 – 66/96

Abb. 14. Die Messer aus den Frauengräbern — Typ Id: 1 – 10/95; 2 – 56/94; 43 – 95/95; 4 – 16/97; 5 – 11/97; 6 – 58/96; Typ If: 7 – 43/95; 8 – 889/97; 9 – 46/97; 10 – 56/94

Abb. 15. Die Messer aus den Frauengräbern — Typ IIb: 1 – 45/96; Typ IIc: 2 – 22/96; 3 – 31/96; 4 – 32/97; 5 – 37/94; Typ IIIb: 6 – 82/97

Abb. 16. Die Messer aus den Frauengräbern — Typ IV: 1 – 71/97; 2 – 40a/96; 4 – 25/97; Typ V: 3 – 15/96; Typ VIa: 6 – 49/97; Typ VIb: 7 – 9/77; Typ VII: 5 – 43/94

Abb. 17. Die Messer aus den Kindergräbern — Typ Ia: 47/95; 2 – 62/96; Typ Id: 3 – 3/91; Typ IIb: 5 – 8/96; Typ IId: 6 – 69/96; Typ IIIa: 4 – 55/97; Typ VIa: 7 – 64/95

Abb. 18. Die Messer aus den Gräbern der Toten mit unbestimmtem Geschlecht — Typ Ia: 1 – 5/84; 3 – 52/94; Typ Id: 2 – 20/97; 4 – 63/94; Typ Ie: 5 – 1/92; Typ If: 6 – 6/95; 7 – 80/95

Abb. 19. Die Messer aus den Gräbern der Toten mit dem unbestimmten Geschlecht — Typ IIb: 1 – 45a/97; Typ IId: 2 – 75/97; Typ IV: 3 – 76/97; Typ VIa: 4 – 71/95; 5 – 78/95

Abb. 20. Quantitative Einteilung der Messer in abgesonderten Reichtumsklassen der Frauengräber (K), Männergräber (M), Kindergräber (Dz) und Gräber der Toten mit dem unbestimmten Geschlecht (NO)

Abb. 21. A — Anteil der abgesonderten Kategorien der Messerlängen in den Männergräbern (1) und Frauengräbern (2); B — Anteil der abgesonderten Reichtumsklassen in einzelnen Kategorien der Messerlängen in den Männergräbern (1 — Länge 5 – 10 cm, 2 — Länge 10 – 15 cm, 3 — Länge über 15 cm); C — Anteil der abgesonderten Reichtumsklassen in einzelnen Kategorien der Messerlängen in den Frauengräbern (1 — Länge bis 9 cm, 2 — Länge über 9 cm)

Abb. 22. Verteilung der Gräber mit den Messern auf dem Gebiet des Gräberfeldes. 1 — ♂; 2 — ♀; 3 — Kinder, 4 — ♂/♀; 5 — die Messer mit der Länge bis 9 cm; 6 — die Messer mit der Länge 9,1 – 15 cm; 7 — die Messer mit der Länge über 15 cm; 8 — die Messer vom Typ I; 9 — die Messer vom Typ II; 10 — die Messer vom Typ III; 11 — die Messer vom Typ IV; 12 — die Messer vom Typ V; 13 — die Messer vom Typ VI; 14 — die Messer vom Typ VII; 15 — die Messer vom Typ II-IV; 16 — die Messer vom unbestimmten Typ; 17 — Numerierung nach Tabelle 1

Abb. 23. Lage der Gräber auf dem Gräberfeld (Zustand im Jahre 1998). 1 — ♂; 2 — ♀; 3 — ♂/♀; 4 — Kinder